

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), X/2 (2025), s. 80-111

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE VE KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ (KİK) ÜYESİ ÜLKELERİN FİLİSTİN MESELESİNE YAKLAŞIMLARI: NEOKLASİK REALİZM BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Necmeddin YÜŞEN*-Engin KOÇ**

Makale Başvuru Tarihi: 07/10/2025

Makale Kabul Tarihi: 25/12/2025

Özet

Bu çalışma, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Filistin meselesine yönelik dış politika yaklaşımlarını neoklasik realizm çerçevesi içinde analiz etmektedir. Makale, söz konusu aktörlerin Filistin politikasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı ve bu farklılaşmanın ardında yatan nedenleri açıklamayı amaçlamaktadır. Neoklasik realizmin öngördüğü biçim, uluslararası sistemin dayattığı yapısal kısıtların yanı sıra, iç siyasal dinamikler, liderlik algıları, rejim güvenliği kaygıları ve tarihsel-kültürel referansların dış politika tercihleri üzerindeki belirleyici rolü çalışmanın temel varsayımını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, İsrail'i diplomatik olarak tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına rağmen, Filistin meselesine tarihsel olarak güçlü ve süreklilik arz eden bir destek sunmuş, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı döneminde bu destek önemli ölçüde artmıştır. Kudüs'ün İslam dünyası açısından taşıdığı dini, tarihsel ve kültürel önem, Türkiye'nin Filistin politikasının merkezinde konumlandırılmıştır. KİK üyesi ülkeler ise Filistin meselesine ilişkin temel ilkeler bakımından ortak bir söylem geliştirmiş görünmekle birlikte, pratikte farklılaşan dış politika tutumları sergilemektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn, İbrahim Anlaşmaları çerçevesinde İsrail ile normalleşme sürecine girerek pragmatik ve güvenlik odaklı bir yaklaşım benimserken, Suudi Arabistan ve Umman, İsrail ile ilişkilerini daha temkinli ve koşullu bir düzlemde sürdürmektedir. Buna karşılık Kuveyt ve Katar, İsrail ile diplomatik normalleşmeye mesafeli durarak mevcut statükoyu korumakta ve Filistin davasına yönelik daha normatif ve aktif bir tutum izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Filistin meselesi, İsrail, Dış politika, Aksa Tufanı*

* Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0009-0009-6613-4937, n.yusen7@hotmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-3682-8718, engin.koc@btu.edu.tr

TÜRKİYE AND GULF COOPERATION COUNCIL (GCC) MEMBER COUNTRIES APPROACHES TO THE PALESTINE ISSUE: AN ASSESSMENT WITHIN THE CONTEXT OF NEOCLASSICAL REALISM

Date Submitted: 07/10/2025

Date Accepted: 25/12/2025

Abstract

This study analyzes the foreign policy approaches of Türkiye and the member states of the Gulf Cooperation Council (GCC) toward the Palestinian issue within the framework of neoclassical realism. The article aims to identify the similarities and differences in these actors' Palestine policies and to explain the underlying factors driving this divergence. In line with the assumptions of neoclassical realism, the study argues that foreign policy preferences are shaped not only by the structural constraints imposed by the international system but also by domestic political dynamics, leadership perceptions, regime security concerns, and historical-cultural references. In this context, although Türkiye was the first Muslim-majority country to recognize Israel diplomatically, it has historically provided strong and consistent support for the Palestinian cause; this support intensified significantly during the Justice and Development Party (AK Party) era. The religious, historical, and cultural significance of Jerusalem for the Islamic world has been positioned at the core of Türkiye's Palestine policy. While GCC member states appear to have developed a common discourse on the fundamental principles of the Palestinian issue, they display diverging foreign policy practices in reality. The United Arab Emirates and Bahrain have adopted a pragmatic and security oriented approach by entering into normalization processes with Israel under the framework of the Abraham Accords, whereas Saudi Arabia and Oman have pursued a more cautious and conditional engagement with Israel. By contrast, Kuwait and Qatar have remained distant from diplomatic normalization with Israel, maintaining the existing status quo and continuing to pursue a more normative and active stance in support of the Palestinian cause.

Keywords: *Türkiye, Gulf Cooperation Council (GCC), Palestine Issue, Israel, Foreign policy, Al-Aqsa Flood*

Giriş

Filistin meselesi, Modern Ortadoğu tarihindeki en uzun süreli ve en karmaşık anlaşmazlıklarından biri olarak bilinmektedir. Bu sorun, yüzyıldan fazla bir zamandır bölgede etnik ve dini ayrılıkları, toprak taleplerini, askeri ve siyasi çatışmaları içermektedir. Bu sorunun temelinde Kudüs şehrinin, İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal kabul edilmesi, yerinden edilen mülteci ve sığınmacı durumuna düşen Filistinliler, Filistin topraklarının statüsü gibi hassas konuların merkezinde yer almaktadır. Türkiye, Filistin meselesine yaklaşımını stratejik temellerin yanı sıra, bölgeyle sahip olduğu tarihi derin bağlar üzerine de bina etmektedir. Nitekim Filistin'deki Türk varlığı; 868 ve 905 yıllarında hüküm süren Tolunoğulları ile başlamış, 1070 yılında Selçuklu Devleti'ne tabi olan Türkmen Beyi Emir Atsız'ın Kudüs'ü ele geçirmesiyle resmîyet kazanmış ve nihayetinde 1096 yılında Fatimilerin Kudüs'ü tekrar ele geçirmesiyle bölgedeki Türk (Selçuklu) hakimiyeti bir müddet son bulmuştur (Sander, 1995, s. 40).

Devam eden süreçte ise, Osmanlı'nın 9. Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Mercidabık'ta kazandığı zaferle Suriye ve Filistin'de Türk hakimiyeti yeniden tesis edilmiş ve bu hakimiyet uzun yıllar boyunca devam etmiştir (Öztuna, 2007, s. 25). Bu tarihsel perspektif Türkiye'nin, Kudüs ve Filistin meselesine yıllardır neden büyük bir hassasiyetle yaklaştığının önemli bir sebebini ortaya koymaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu topraklar üzerinde 1517-1919 yılları arasında 400 yılı aşkın hüküm süren Türkler, bu konudaki tarihsel ve kültürel bağlarına sahip çıkıp bu bağları devam ettirme eğilimindedirler. Bu bakımdan Türkiye'nin dış politika vizyonu, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için çaba sarf etmekte ve bu çerçevede Kudüs ve Filistin meselesine yönelik Türk makamlarınca aktif bir diplomasi izlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

İsrail'in, ABD'nin uluslararası gücü ekseninde bölgesel bir güç olarak tarih sahnesine çıktığı yıllarda, Türkiye'nin de Sovyet tehdidine karşı blok tercihi yaparak İsrail'le aynı güç eksenine yaklaşması, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Nitekim iki ülke arasındaki bu küresel eksen paralelliğinde Türkiye, bölgesel politika oluştururken İsrail'in küresel bağlantılarını ve özellikle ABD üzerindeki etkisini daima göz önünde bulundurmuştur. Bu paralellik aynı zamanda Türkiye'yi, İsrail açısından kaçınılmaz bir bölgesel partner konumuna getirmiştir (Davutoğlu, 2009, ss. 417-426). Bu noktada Özşahin'in, "Türkiye'nin Filistin politikasının, Türkiye-İsrail ilişkilerinden bağımsız düşünülemez" iddiası dikkat çekicidir. Nitekim Türkiye, uzun yıllar boyunca Filistin-İsrail çatışmasında kalıcı bir çözüm arayışında arabuluculuk rolü üstlenmiş ancak İsrail ile ilişkilerde yaşanan gerilimlerin ardından Filistin tarafı ve özellikle Hamas ile olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır (Özşahin, 2018, s. 342; Özşahin, 2017, ss. 227-253). Bu durum Türk dış politikasının tarihsel süreçte Filistin meselesinde ortaya koyduğu paradoksal tavrı göstermesi bakımından önemlidir.

Körfez ülkeleri ise, Filistin'deki Araplar ile olan etnik bağlarla birlikte bölgedeki dini ve stratejik önemi göz önünde bulundurarak Kudüs ve Filistin meselesine hassasiyetle yaklaşmaktadırlar. Bölgedeki siyasi ve ekonomik güçleriyle birlikte, Körfez ülkeleri de Filistin halkının haklarının korunması ve bölgesel istikrarın sağlanması konusunda uzun yıllardır önemli bir rol oynamaktadırlar. Özellikle son yıllarda, Körfez ülkelerinin bu meseleye dair artan diplomatik, insani ve ekonomik çabaları dikkat çekmektedir ve bu durum bölgedeki

dengeleri etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Tüm bunlara rağmen, İsrail'in işgal politikaları ve işlediği insan hakları ihlallerine karşı Arap siyaseti aciz kalmaktadır. Zahlan'a göre (2009, s. 6), Arap milliyetçisi liderler, İsrail'e karşı tavır alıp, savaş veya boykot gibi çeşitli stratejiler denemiş olsa da Filistin, Osmanlı döneminin sona ermesinin ardından Siyonistlerin hegemonyasına terk edilmiştir. Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik ilgisi ise, 1936 yılında Filistinlilerin Avrupadan gelen Yahudi göçüne karşı başlattığı ayaklanma ve sonrasında yayınlanan Peel Raporu ile ortaya çıkmıştır (Zahlan, 2009, s. 6).

Öte yandan, İsrail'in BAE ve Bahreyn ile İbrahim anlaşmaları çerçevesinde diplomatik ilişki kurması KİK içerisinde Filistin meselesi ve İsrail'e karşı ortak duruş sergilemede derin çatlaklıklara sebebiyet vermiştir. 7 Ekim saldırıları ile birlikte İslam dünyası içerisinde Filistin meselesi ve İsrail ile ilişkiler tekrardan sorunsallaşmış ve ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Türkiye ve Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik yaklaşımları incelenecektir. Bölgesel aktörlerin bu soruna nasıl baktığı, tarihsel süreçte nasıl konumlandıkları, siyasi, ekonomik ve kültürel bağlantıları ile yürüttükleri diplomatik, insani ve ekonomik çabalar mevcut literatür doğrultusunda ele alınacaktır. Filistin meselesi, Türk dış politikası çalışmalarında sıkça incelenen bir konu olmakla birlikte (Aykan, 1993, ss. 91-110; Anıl, 1999, ss. 131-145; Yavuz, 2004, ss. 235-251; Ertosun, 2013), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin bu alandaki dış politikaları literatürde teorik olarak ele alınan bir konu değildir. Dolayısıyla Türkiye ve KİK üyesi ülkelerin Filistin yaklaşımları arasındaki benzerlik ve ayrışmalar, teorik açıdan önemli ölçüde çalışılmamış bir alan olarak kalmıştır. Ayrıca, Cankara'nın editörlüğündeki *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları* (2019) ile Boyraz, Yeşiltaş ve Gürel'in editörlüğündeki *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları* (2022) adlı eserler tarihsel bir çerçeve sunsa da, Filistin meselesinin dönüm noktası olan 7 Ekim 2023 ve sonrasında ortaya çıkan politika değişimlerine ilişkin literatürdeki boşluk devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Filistin meselesini tarihsel bağlam içinde, güncel gelişmeler ve teorik yorumlar ışığında analiz ederek literatüre katkı sunmaktır. Makalede, Türkiye ve KİK ülkelerinin Filistin meselesine yönelik pragmatist ve normatif yaklaşımları arasındaki benzerlik ve farklılıkların nedenselliği ortaya konulacak ve özellikle dış politika davranışlarını şekillendiren iç-dış baskılar teorik bir çerçevede değerlendirilecektir. Bu doğrultuda çalışma, neoklasik realizm teorisini ana analitik çerçeve olarak kullanarak Filistin meselesinin tarihsel gelişimini ve Türkiye ile KİK üyesi ülkelerin politikalarını geçmişten günümüze sistematik bir şekilde inceleyecek ve böylece makalenin tarihsel boyutu, teorik analizlerle desteklenecektir.

1. Neoklasik Realizmin Temelleri ve Konuya İlişkin Kapsamı

Uluslararası ilişkiler teorileri arasında realizm geleneği, güç, güvenlik ve çıkar temelli yaklaşımlarıyla uzun bir entelektüel mirasa sahiptir. Bu gelenek içinde, 1990'lardan itibaren gelişen ve klasik realizm ile yapısal realizm (neorealizm) arasında bir köprü işlevi gören neoklasik realizm, dış politika analizine daha karmaşık ve çok katmanlı bir perspektif kazandırmıştır. Neoklasik realizm, devlet davranışlarını uluslararası sistemin yapısal koşullarıyla açıklamanın yanında, iç politik dinamiklerle de açıklamaya çalışır (Rose, 1998).

Böylece, sistemik faktörler ile üniter devlet varsayımına dayanan neorealist yaklaşımın sınırlılıklarını aşmayı hedefler. Neoklasik realizmin kuramsal temelinde üç ana varsayım yer almaktadır: uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin rasyonel aktörler olarak hareket ettiği ve dış politika kararlarının yalnızca sistemik tehditler değil, lider algıları, bürokratik çıkarlar ve ulusal kapasite gibi ünite düzeyindeki değişkenler tarafından da şekillendirildiği (Rathbun, 2008; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009). Bu bağlamda, neoklasik realizm, Kenneth Waltz'ın (1979) yapısal realizminden teorik olarak farklılaşmaktadır zira Waltz sistem düzeyindeki etkenlere vurgu yaparken, neoklasik realistler devlet düzeyindeki değişkenlerin de analize dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Gideon Rose'un (1998) neoklasik realizmi ilk sistematik biçimde tanımlaması, bu yaklaşımın akademik literatürde ayrı bir teori olarak konumlanmasına olanak tanımıştır. Rose'a göre, sistemik güç dağılımı dış politika davranışlarını sınırlayıcı bir çerçeve sunsa da bu davranışın nasıl şekilleneceği esasen iç politik aktörlerin algıları ve çıkarları tarafından belirlenmektedir. Bu çifte düzeyli analiz yaklaşımı, klasik realizmin insan doğasına yönelik varsayımlarını ve neorealist yapısalcılığın sistemsel determinizmini birleştirme çabasının ürünüdür. Bu nedenle neoklasik realizm, "ara düzey bir teori" (mid-range theory) olarak da sınıflandırılmaktadır (Schweller, 2004). Teorinin kapsamı, özellikle büyük güçlerin dış politika davranışlarını açıklamada önemli katkılar sunmuştur. Randall Schweller (1998), devletlerin statü arayışı, ideolojik yönelimleri ve içsel bölünmüşlüklerini dikkate alarak dış politika analizine yeni bir derinlik kazandırmıştır. Schweller'e göre, devletler yalnızca güvenlik amacıyla değil; statü, prestij ve revizyonist hedefler doğrultusunda da hareket edebilir. Bu noktada neoklasik realizm, revizyonist güçlerin sistem içindeki davranışlarını açıklamada yapısal realizmin sınırlı kaldığı durumlarda daha açıklayıcı olabilir. Türkiye'nin son dönemde izlediği dış politika tercihleri de bu bağlamda neoklasik realizm çerçevesinde yorumlanmaya başlanmıştır (Yeltin, 2021; Çolak, 2023).

Neoklasik realizm aynı zamanda lider algılarının ve devlet kapasitesinin önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim iç siyasi faktörler, karar alıcıların sistemik fırsat ve tehditleri yorumlamasını etkilemektedir. Jeffrey Taliaferro (2006), bu durumu "dış politika sapmaları" olarak adlandırır ve karar alıcıların algısal çarpıtmalarının, devletlerin rasyonel karar alma süreçlerini nasıl etkileyebileceğini analiz eder. Türkiye örneğinde bu yaklaşım, lider merkezli karar alma mekanizmalarının dış politika davranışı üzerindeki etkisini incelemek için kullanılabilir. Örneğin, Türk dış politikasında Cumhurbaşkanlığı makamının giderek belirleyici hale gelmesi, sistemik uyarılara verilen tepkilerin şekillenmesinde içsel dinamiklerin rolünü ön plana çıkarmaktadır (Yüşen, 2024, s. 66-77). Bu teorik çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Filistin meselesine yaklaşımları, neoklasik realizmin sunduğu çok katmanlı analiz imkanlarıyla daha iyi anlaşılabilir. Bahsedilen aktör devletler uluslararası sistemdeki güç dengesi değişimlerine duyarlıdır fakat bu duyarlılık, iç politik faktörler, liderlik algıları ve bölgesel prestij arayışı gibi değişkenler tarafından farklı biçimlerde şekillendirilmektedir. Türkiye'nin Filistin politikasında Erdoğan liderliğindeki yönetimin ideolojik referansları, kamuoyu duyarlılığı ve dış politikada özerk karar alma arzusu belirleyici olurken, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi KİK ülkeleri ise ABD ile ilişkiler, İran karşıtı blok siyaseti ve rejim güvenliği öncelikleri doğrultusunda daha temkinli ve statükocu bir tutum sergileyebilmektedir. Bu bağlamda neoklasik realizm hem sistemsel baskıları hem de devlet içi dinamikleri dikkate alarak, Türkiye ile KİK ülkeleri arasındaki farklılaşan Filistin politikalarını analitik olarak açıklayabilecek uygun bir teorik araç sunmaktadır.

2. Kudüs ve Filistin Meselesinin Tarihsel Kökenleri

Hitit, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları arasında bir geçiş bölgesi niteliği taşıyan Filistin, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan kadim bir yerleşim alanıdır. Kudüs'ün yerleşim olarak geçmişini Bronz Çağı'na uzanmakta olup M.Ö. 19-18. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde Kudüs'ten söz edilmektedir (Şimşek, 2005, ss. 45-49). Perslerden Helenlere, Romalılardan Bizans'a kadar pek çok uygarlık bölgesinde hüküm sürmüştür (Avcı, 2002, s. 327). M.Ö. 3500'lerden itibaren Arap yarımadasından bölgeye yönelen Sami göçleri, Kenanilerin M.Ö. 2500'de Filistin'de ilk devlet olan Kenan Devleti'ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır (Öke, 1987, ss. 7-8). M.Ö. 1200'de kurulan İbrani Krallığı ise M.Ö. 923'te ikiye bölünmüş; M.Ö. 722'de Kuzey İsrail'in Asurlular, M.Ö. 586'da Güney İsrail'in Babilliler tarafından ele geçirilmesiyle bölgede İbrani egemenliği sona ermiştir (Basit vd., 2011, s. 28). 638'de Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethetmesiyle başlayan Müslüman hakimiyeti, yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferleriyle kesintiye uğramış ardından 1187'de Selahaddin Eyyubi'nin zaferiyle yeniden tesis edilmiştir (Sander, 1995, s. 40). Bölge 1516'da Yavuz Sultan Selim'in seferiyle Osmanlı topraklarına katılmış ve Ortadoğu tarihinin en uzun barış dönemlerinden biri yaşanmıştır (Karaman, 2024).

Modern anlamda "Filistin meselesinin" temelleri, 1882'de başlayan Yahudi göçlerine (Aliyah) dayanmaktadır (Deveci, 2017, ss. 1-18). Bu süreç, 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ve yaklaşık 720 bin Filistinlinin yerinden edilmesiyle sonuçlanan 'nakba'ya kadar devam etmiştir (Gelvin, 2019, s. 258).

1897'de Theodor Herzl'in Basel'de topladığı Dünya Siyonist Kongresi, Yahudi ulusal yurdu fikrini sistemleştirmiştir (Gilbert, 1999, s. 13). I. Dünya Savaşı sırasında Filistin İngiliz kontrolüne girmiş ve savaşın oluşturduğu koşullar İngiliz hükümetiyle Siyonist çevreleri yakınlaştırmıştır (Cleveland, 2008, s. 270). Bu bağlamda İngiltere, 2 Kasım 1917'de yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir Yahudi yurdunu desteklemiştir (Schama, 2016, ss. 301-334). Deklarasyon kısa sürede Fransa, İtalya ve ABD tarafından da desteklenmiştir (Sander, 1995, ss. 278-279). Balfour Deklarasyonu'ndan önce başlayan Yahudi göçleri, deklarasyonun Milletler Cemiyeti mandaterlik belgelerine eklenmesiyle hız kazanmış ve bu düzenleme Filistin'e Yahudi göçünü kolaylaştıran hukuki bir çerçeve meydana getirmiştir (Gelvin, 2019, ss. 257-258). Yahudi nüfusu, başlangıçta toplam nüfusun %7'sini oluştururken 1948'e geldiğinde %31'e ulaşmıştır (Şimşek, 2005, s. 54). I. Dünya Savaşı sonrası Siyonistler, Paris Barış Konferansı'nda taleplerini dile getirerek ileride kurulacak İsrail Devleti'nin siyasi temelini güçlendirmiştir (Umar & Yenisu, 2022, ss. 835-845). Milletler Cemiyeti'nin kararıyla Filistin, İngiliz mandasına bırakılmıştır (Polat, 2020, ss. 1950-1967). II. Dünya Savaşı sonrasında ise Siyonist hareket odağını ABD'ye yöneltmiş ve Truman yönetimi 1947 Taksim Planı'nı destekleyip 1948'de İsrail'i tanımıştır (Mearsheimer & Walt, 2009, s. 26).

14 Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşunu ilan etmesiyle Arap-İsrail savaşları başlamış; 1948, 1956, 1967 ve 1973'te büyük çatışmalar yaşanmıştır (Erhan, 2015, s. 135). ABD'nin veto yetkisini kullanması nedeniyle Birleşmiş Milletler, İsrail'in işgallerine karşı somut adımlar atmakta yetersiz kalmıştır (Yılmaz & Alagöz, 2023, ss. 116-117). Özellikle 1967 Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail, Batı Şeria, Gazze, Sina, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir (Cankara & Cankara, 2019, ss. 376-377; Armaoğlu, 1989, ss. 230-258). Filistin'e

yönelik kuşatma ve asimilasyon politikaları bu dönemde yoğunlaşmıştır (Akdoğan, 2023). Filistin meselesinde FKÖ'nün temsil ettiği seküler Arap ideoloji ile birlikte, muhafazakar akımı benimseyen Hamas'ın, problemin bir aktörü olarak ortaya çıkması, Filistin davası açısından siyasi kimlikle dini kimliğin çatışması anlamına gelmektedir (Amir, 2017, s. 40). Nitekim Hamas, FKÖ'yü Oslo görüşmelerinde İsrail'e taviz vermek ve Filistin topraklarındaki İsrail varlığını kabul etmekte suçlamıştır (Esposito, 1998, s. 232). Buna karşın 2006'da yapılan Filistin parlamento seçimine katılma kararı alan Hamas, ahlaki değerlere yaptığı vurgu ile dikkat çeken propagandası neticesinde bu seçimden büyük bir zaferle ayrılmıştır. Böylelikle Filistin meselesinin uzun yıllar tek başına siyasi temsilciliğini yapan Fetih hareketi bu pozisyonunu kaybetmiştir (Al Jazeera, 2006).

Öte yandan, Tel Aviv'in kabul/red etmese de nükleer kapasiteye ulaşan ve başta ABD olmak üzere uluslararası sistemden destek alan İsrail, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Altı Gün Savaşları sonrasında kabul edilen ve "İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini, bölgedeki tüm devletlerin barış içinde yaşama hakkını tanımamasını" öngören 242 sayılı (Armaoğlu, 1989, ss. 273-277) kararına rağmen, Filistin topraklarında yaşayan ve sayıları giderek azalan Filistin halkına yönelik baskı politikalarını sürdürmüştür (Akdoğan, 2023). 1982 yılında, İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un liderliğindeki İsrail ordusu, "Celile İçin Barış Operasyonu" adı altında Lübnan'daki Filistinlileri bahane ederek müdahale etmiş ve İsrail ile ilişkili Falanjist milisler, Beyrut'taki Sabra ve Şatilla kamplarında büyük bir katliam gerçekleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Bu katliam, Kahane Komisyonu tarafından soruşturulmuştur (Akdoğan, 2023). Bu çatışmalar Lübnan iç savaşının da 1990'lı yıllara kadar devam etmesinde etkili olmuştur.

İsrail'in işgali altında bulunan Gazze'deki mülteci kamplarında patlak veren ayaklanmalar, 1987'de ilk Filistin İntifadası'nın başlamasına neden olmuş ve bu süreçte, İsrail güçleri tarafından binlerce Filistinli öldürülmüştür. Yaser Arafat'ın İsrail hükümetiyle yürüttüğü müzakereler sonrasında ulaşılan Oslo Anlaşması 1993 yılında Beyaz Saray'da imzalanırken Batı Şeria ve Gazze'de, Filistin yönetimi kurulması kararlaştırılmıştır (Özkoç, 2009, ss. 167-195). Anlaşmaların imzalanmasında FKÖ Başkanı Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı Izak Rabin önemli rol oynamışlardır. Bu anlaşmalar, Filistin topraklarında sınırlı öz yönetim sağlanmasını ve İsrail-Filistin çatışmasına iki devletli çözüm temelinde bir çözüm bulunmasını amaçlamıştır. (Kaya & Polat, 2020, s. 233). 2000 yılında Ariel Şaron'un Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya ziyareti sonrasında başlayan El-Aksa İntifadası, İsrail ve Filistin arasında şiddetli çatışmalara ve olaylara yol açmıştır. İsrail'in 38 yıllık işgalinin ardından, 2005 yılında Gazze'den çekilmesiyle başlayan süreçte, Hamas 2007'de Gazze'nin kontrolünü ele geçirmiştir (Ateş, 2009, s. 62). Bunun ardından İsrail'in Gazze'ye düzenlediği hava ve kara saldırılarında birçok Filistinli hayatını kaybetmiştir. Birleşmiş Milletlerin incelemesi sonucunda İsrail'in savaş suçu işlediği tespit edilmiştir. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında 2012'de 130, 2014'te 2,200, 2018'de 190, 2021'de ise 200'den fazla Filistinli hayatını kaybetmiştir. 2022'deki çatışmalarda ise 40'tan fazla Filistinli yaşamını yitirmiştir (Akdoğan, 2023).

3. Filistin Meselesinin Son Dönüm Noktası: Aksa Tufanı ve İsrail'in Reaksiyonu

7 Ekim 2023 tarihinde, Filistin direniş hareketinin silahlı kanadı olan İzzeddin el-Kassam Tugayları tarafından başlatılan "Aksa Tufanı" operasyonu, İsrail-Filistin çatışmasının sey-

rini derinden etkileyen bir gelişme olmuştur. Bu hareket, İsrail'in yıllardır süregelen işgalci kuşatması, sistematik insan hakları ihlalleri ve Filistin halkına yönelik uyguladığı yapısal şiddetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Taştekin, 2023). İsrail'in bu gelişmelere cevabı ise, orantısız ve geniş kapsamlı bir askeri karşılık olmuştur. Gazze'ye yönelik başlatılan yoğun hava bombardımanları, sivil altyapıyı hedef almış, aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun da bulunduğu binlerce sivilin hayatını kaybetmesine ve on binlercesinin yerinden edilmesine yol açmıştır. Bu süreç, Filistin halkının yaşadığı yapısal adaletsizliği ve uluslararası hukukun sürekli olarak çiğnendiği bir gerçekliği bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Çatışmaların ilk günlerinde, İsrail ordusu Gazze'ye yönelik hava saldırıları düzenlemiştir. Bu süreçte, İsrail'de olağanüstü hal ilan edilmiş ve ülke genelinde güvenlik önlemleri artırılmıştır. Hamas, saldırılarının Mescid-i Aksa'ya yapılan saygısızlığa ve İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarına yanıt olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Al Ragawi ve Uçar, 2023). Çatışmaların ilerleyen safhalarında İsrail Gazze'ye kara harekati başlatmış ve bu operasyonlar sırasında yerleşim alanları, enerji ve sağlık altyapısı, ibadethaneler ve eğitim kurumları ağır tahribata uğramıştır. Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) verilerine göre, 7 Ekim 2023'ten 2025 yılı ortalarına kadar Gazze'de en az 58.573 Filistinli yaşamını yitirmiş, 139.607 kişi ise yaralanmıştır (OCHA, 2025). Bu çerçevede, 7 Ekim 2023'te başlayan ve hâlihazırda devam eden süreç, hem insani hem de jeopolitik düzlemde Filistin meselesini derinleştirmiş ve Gazze'deki yıkımı modern dönemin en ağır insani krizlerinden biri hâline getirmiştir. İsrail'in tepkisinin ölçeği ve çatışmanın hızla genişleyen niteliği, bölgesel güvenlik mimarisinin yanı sıra, uluslararası sistemin normatif temellerini de tartışmaya açmıştır.

4. Türkiye'nin, Kudüs ve Filistin Meselesine Yaklaşımları

1. Tarihsel Süreç

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle Filistin, İngiliz Mandası altına girmiştir (Sander, 1995, s. 277). Türkiye, savaş sonrası dönemde Kudüs ve Filistin üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmaktan çıkmıştır. Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları belirlenmiş, Osmanlı'dan kalan Filistin ve Kudüs üzerindeki iddialardan resmen vazgeçilmiştir. (27.madde) (Soysal, 1989, s. 93). Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, Filistin meselesine daha çok diplomatik ve uluslararası hukuk çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası süreçte hem Filistin özelinde hem de genel olarak Arap devletlerine ve bölgesel meselelere karşı ihtiyatlı ve büyük ölçüde ilgisiz bir tutum benimsemiş olmasıdır (Sarıaslan, 2019, s.4). Türkiye'nin bu yaklaşımı, neoklasik realizmin öngördüğü iç-dış etkileşimine de uygundur. Nitekim teoriye göre devletlerin dış politikası, uluslararası sistemdeki tehdit ve fırsatların yanı sıra, iç siyasi öncelikler ve karar alıcıların tehdit algıları tarafından şekillenir (bkz. Yalçın, 2021, s.886). Bu çerçevede Türkiye'nin Filistin'e mesafeli tutumu, uluslararası sistemdeki güç asimetrisinden ziyade, iç politik konsolidasyon ihtiyacı, güvenlikçi bürokratik gelenek ve Batı'yla uyum arayışı gibi iç kaynaklı kısıtlayıcı faktörlerle açıklanabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin erken dönem Filistin politikasındaki "düşük profil", karar alıcıların kimliği, jeopolitik öncelik sıralaması ve devlet kapasitesindeki sınırlılıkların bir birleşiminin sonucudur. Bu, neoklasik realizmin "devlet düzeyindeki ara değişkenler" vurgusuyla örtüşmektedir.

Öte yandan, Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında tarafsız bir politika izlemiş ancak Filistin konusunda Arap dünyasıyla ortak bir tutum sergileme eğiliminde olmuştur (Demir, 2021, ss. 165-197). Siyonistlerin girişimleri neticesinde İsrail'in kurulmasıyla birlikte Türkiye, 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman çoğunluklu ülke olmuştur (Topçu, 2018, ss. 161-175). 1946-1950 döneminde, Türkiye'nin Sovyet revizyonizmiyle ciddi sorunlar yaşadığı (Yüşen, 2023, ss. 41-63) ve Arap bağımsızlık mücadelelerinin birkaç kent merkezinde yerel bir nitelik gösterdiği bir süreçte, Türk-Arap ilişkileri, Türkiye'nin İsrail'i tanınması nedeniyle duygusal bir rahatsızlık yaratmış, ancak bu rahatsızlığa rağmen ilişkiler genel anlamda normal seyrinde ilerlemeye devam etmiştir (Karpaz, 2023, s. 201). 1950'lerin başında, Türkiye, Batı dünyasıyla olan ilişkilerini pekiştirmek amacıyla Bağdat Paktı'nın kurucu üyelerinden biri olmuştur. Bu pakt, Orta Doğu'da Sovyet etkisini sınırlamayı hedeflerken, Türkiye'nin İsrail ve Filistin meselesine yönelik politikasını da şekillendirmiştir. Bağdat Paktı, Türkiye'nin Batı'ya olan bağlılığını güçlendirmiş, ancak aynı zamanda Arap dünyası ile olan ilişkilerini karmaşık hale getirmiştir. İsrail'in Batı'nın bir müttefiki olarak görülmesi, Filistin meselesinde Türkiye'nin dengeli bir tutum benimsemesini zorlaştırmıştır. Bu süreçte Türkiye, bir yandan Batı'nın güvenlik çıkarlarına hizmet ederken, diğer yandan Filistin davasına olan desteğini sürdürmeye çalışmıştır. Bu ikilem, Türkiye'nin dış politikasında kalıcı bir gerilim kaynağı olmuştur (Gönlübol vd., 1982, ss. 280-282).

Öte yandan, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, ekonomik ve askeri işbirliklerini içerecek şekilde zaman içinde gelişmiş, ancak Filistin meselesi nedeniyle zaman zaman gerilimler yaşanmıştır. Öyle ki, Türkiye 1956'daki Süveyş Krizi'nde İsrail büyükelçisini geri çağırarak ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında, ABD'ye Türkiye'deki üslerin İsrail'e destek amacıyla kullanılmasına izin vermeyeceğini bildirmiştir. Bu tutum, Türkiye'nin daha önce sergilemediği bir politika değişikliğini temsil etmektedir. Nitekim bu değişiklik Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Öyle ki bu dönem, Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir bozulmadan ziyade, Türk-Arap ilişkilerinde bir iyileşme döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Oran, 2008, s. 798). Türkiye, 1980'de ise Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından başkent ilan edilmesi nedeniyle, İsrail ile diplomatik ilişkilerini ikinci katıplık düzeyine indirmiştir (Aras, 1997, s. 129-161). 1984 sonrası Türkiye'de artan terör olayları, Orta Doğu'daki istikrarsızlıklarla birleşerek Türkiye'nin güvenlik politikasında önemli değişimlere yol açmıştır. Aynı dönemde, İran-İrak Savaşı'nın devam etmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bölgedeki diğer krizler, Türkiye'nin dış politikasının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreçte, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler stratejik bir boyuta evrilmiş, bölgedeki ortak tehditler ve güvenlik kaygıları, iki ülkeyi askeri, istihbarat ve diplomatik alanlarda yakın işbirliği yapmaya itmiştir (Robins, 2003, s. 115-118).

İsrail'in bölgedeki istikrarsızlığa karşı Türkiye'ye sunduğu destek, bu stratejik ilişkinin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki, İsrail'in ABD-İngiltere gücü ekseninde ortaya çıkışı, Türkiye'nin de II. Dünya Savaşı ve akabindeki dönemde ortaya çıkan Sovyet tehdidini aynı eksen doğrultusunda stratejik bir tercih yaparak aşması, Türkiye-İsrail ilişkilerini bölgesel partner boyutuna ulaştırmıştır (Davutoğlu, 2009, s. 418). Sonuçta, iki ülke arasındaki ilişkiler, sadece bölgesel güvenlik kaygılarına dayalı olarak değil, ortak stratejik çıkarlar ve bağlantılar çerçevesinde de derinleşmiştir (Bengio, 2004, ss. 95-97). Nitekim AK Parti dönemine gelindiğinde Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bütünüyle istikrarlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira 1990'larda "stratejik ortaklık" retoriği çerçevesinde sürdürülen ilişkiler AK Parti iktidarının ilk yıllarında Arap-İsrail barışını hedefleyen daha dengeli bir istikamete evrilmiş, 2000'li yılların sonlarından itibaren ise hızla gerilemiştir

(Inbar, 2001, ss. 48-65; Balcı, 2013, ss. 224-227). Bu süreçte AK Parti iktidarındaki Türkiye, bir taraftan İsrail ve Filistin Hükümetleri arasında bir denge arayışı içinde olmuş diğer yandan ise Hamas ve El Fetih arasında iş birliğini sağlamayı hedeflemiştir (Özşahin, 2018, s. 342). Bu kapsamda Türkiye, 2009 yılının Temmuz'unda Hamas ve El Fetih arasında arabuluculuk rolü oynayabileceğini deklare etmiştir (Haaretz, 2009).

Bu noktada, Fetih ve Hamas'a yönelik arabulucu tavrı, aynı zamanda AK Parti'nin, Filistin meselesindeki dengeli ve stratejik dış politika yaklaşımını yansıtmaktadır. Türkiye, Fetih Hareketi'ni, Filistin halkının meşru temsilcisi olarak uzun süredir tanımakta ve bu örgütle diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Batılı ülkelerin aksine Hamas'ı terör örgütü olarak değil, Filistin'in siyasi geleceğinde önemli bir aktör olarak kabul etmektedir. Türkiye'nin bu tutumu, Filistin içindeki siyasi uzlaşmayı teşvik etme ve bölgesel barışa katkıda bulunma amacı taşırken, Filistin davasına olan tarihsel desteğinin de bir göstergesidir (Eran, 2000, ss. 231-248). Esasen, AK Parti hükümetlerinin Filistin meselesine yaklaşımı bağlamında, Türkiye-İsrail ilişkilerini dört safhada incelemek mümkün olacaktır. Birincisi, 2008-2009 yıllarında İsrail'in Gazze'ye yönelik müdahalesine kadar, ilişkilerin göreceli olarak olumlu seyrettiği ve Türkiye'nin bölgesel arabuluculuk görevini üstlendiği dönemdir. İkinci dönem; Gazze krizi ve Lübnan müdahalesinin ardından Davos krizi (Yeni Şafak, 2009) ve alçak koltuk misillemesi (NTV, 2010) ile giderek gerilen ve Mavi Marmara hadisesi (Yeni Şafak, 2013) ile doruğa ulaşan tırmanma dönemidir. Üçüncü dönem; 2013 yılında İsrail'den gelen özür ile başlayan, 2015'te ilk temaslarla hızlanan ve nihayetinde Temmuz 2016'da tekamüle ulaşan yumuşama dönemidir (Özşahin, 2018, s. 337). Dördüncü dönem ise, 7 Ekim'deki Aksa Tufanı ile başlayan süreç ve İsrail'in devamındaki hukuk tanımaz eylemleri neticesinde başlamıştır. İsrail'in, Gazze'ye yönelik saldırılarını şiddetle kınayan Türkiye, bu bağlamda önce İsrail ile ticaretini yarıya düşürmüştü (Anadolu Ajansı, 2023) ve akabindeki süreçte ticaretini tamamen durdurma kararı almıştır (BBC News Türkçe, 2024).

Öte yandan, son süreçte Türkiye'nin 2022'de yeniden tesis edilmiş olan diplomatik normalleşmeyi tamamen sonlandırmadığı, ilişkilerini maslahatgüzar düzeyine indirerek sürdürdüğü görülmektedir. Büyükelçinin geri çağırılması yerine daha düşük bir temsil seviyesine geçilmesi, Türk dış politikasının Cumhurbaşkanlığı düzeyinde İsrail'e yönelik sert ve yüksek profilli bir söylem benimserken, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin daha temkinli, kontrollü ve diplomatik kanalları tamamen kapatmayan bir yaklaşımı tercih ettiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle kriz dönemlerinde Türkiye'nin söylem düzeyinde tepkisel fakat kurumsal düzeyde daha ihtiyatlı bir denge politikası yürüttüğünün somut bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu tarihsel çerçeve birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Filistin meselesine ve genel olarak Ortadoğu'ya yaklaşımının 1923-2002 dönemi boyunca görece temkinli, güvenlik merkezli ve ikincil önceliklendirmeye dayalı bir çizgide seyrettiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, Arap devletleriyle ilişkilerini büyük ölçüde Batı ittifak sistemiyle uyumlu biçimde yürütmüş, Filistin meselesini ise çoğunlukla uluslararası hukuk, Birleşmiş Milletler kararları ve dengeli diplomasi çerçevesinde ele almıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımı, Batı yönelimli stratejik önceliklerle şekillenmiştir.

Buna karşılık, 2002 sonrasında AK Parti iktidarıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu politikası belirgin bir aktivizm ve çok boyutlu angajman karakteri kazanmıştır. Bu dönemde Filistin meselesi, diplomatik bir dosya olmaktan çıkarak Türkiye'nin bölgesel kimlik inşasının ve

dış politika söyleminin merkezi unsurlarından biri haline gelmiştir. Arap dünyasıyla ilişkiler ekonomik, diplomatik ve toplumsal boyutlarda derinleştirilmiş ve Filistin'e yönelik destek açık siyasi söylem, insani diplomasi ve uluslararası platformlarda görünür savunuculuk üzerinden yeniden tanımlanmıştır.

4.2. Günümüzde Türkiye'nin Meseleye Bakışı: Erdoğan'ın Girişimleri

AK Parti hükümetleri, dış politikada “komşularla sıfır sorun” ilkesi ve “aktif diplomasi” stratejisini benimserken, Filistin meselesine özel bir önem atfetmiştir. Bu dönemde Türkiye, Filistin halkının haklarını savunmayı ve konuyu uluslararası gündemin ön sıralarına taşımayı temel dış politika önceliklerinden biri haline getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, de facto Kıbrıs ve Filistin meselelerini dış politikanın “milli meseleleri” olarak nitelendirmiştir (Akdoğan, 2017, s. 223). AK Parti iktidarının ilk yıllarında Ortadoğu politikaları yeniden tanımlanmış ve Türkiye, önceki dönemlere kıyasla daha proaktif bir tutum sergilemiştir (Özşahin, 2018, ss. 337-338). Türk dış politikası karar alıcıları, bu dönemde yeni bir vizyon geliştirerek özellikle Ortadoğu'ya odaklanmış, yapıcı arabuluculuk girişimleri ve uluslararası forumlarda dile getirilen sistem eleştirileriyle bölgesel aktörlük iddiasını güçlendirmiştir (Köse, 2018, ss. 85, 93). Bu eleştiriler özellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yapısı, İslamofobi, orantısız güç kullanımı ve tek taraflı askeri müdahaleler üzerine yoğunlaşmıştır.

ABD Başkanı Donald Trump'ın 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ve ABD Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınacağını açıklaması, Türkiye tarafından uluslararası hukuka aykırı bir adım olarak değerlendirilmiştir (BBC News Türkçe, 2017). Erdoğan bu kararı sert bir dille eleştirerek Türkiye'nin karşıt tutumunu ortaya koymuştur. Ardından Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dönem Başkanı olarak İstanbul'da olağanüstü bir zirve düzenlemiş ve Doğu Kudüs'ü Filistin'in işgal altındaki başkenti ilan etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Türkiye'nin girişimiyle hazırlanan ve ABD'nin kararını reddeden tasarısı, 21 Aralık 2017'de BM Genel Kurulu'nda 128 oyla kabul edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Erdoğan, Chatham House'de yaptığı konuşmada da 1967 sınırları dahilinde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız Filistin devletinin kalıcı barış için zorunlu olduğunu vurgulamıştır (NTV, 2018; Al Ain News Türkçe, 2023).

İsrail'in 7 Ekim 2023'teki Aksa Tufanı sonrasında Filistin'e yönelik saldırıları, Türkiye'nin meseleyi yeniden öncelikli gündem maddesi haline getirmesine yol açmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin de öncülük ettiği geniş toplumsal tepkiler ortaya çıkmış; İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katıldığı “Büyük Filistin Mitingi” düzenlenmiştir (TRT Haber, 2023). Erdoğan bu mitingde, İsrail'i savaş suçlusu ilan etmek için diplomatik girişimlerin başlatıldığını açıklamıştır (BBC Türkçe, 2023). Ayrıca, Arap Ligi ve İİT'nin olağanüstü zirvesinde Erdoğan, Türkiye'nin 7 Ekim'den itibaren diplomasi ve diyalog kanallarını kullanarak insani ateşkes sağlanması için yoğun çaba gösterdiğini belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 2023). Başka bir konuşmasında ise Gazze'deki saldırıların “soykırım” niteliğinde olduğunu vurgulamış ve İsrail'i “terör devleti” olarak tanımlamıştır (TRT Haber, 2023).

Bu çerçevede Erdoğan'ın uluslararası platformlardaki çıkışları, Gazze odaklı insani diplomasi girişimleri ve İsrail'e yönelik sert söylemleri, sistemik koşullardan çok liderlik algıları ve Türkiye'nin bölgesel güç rolüne ilişkin stratejik vizyonla bağlantılıdır. Dolayısıyla Tür-

kiye'nin tarihsel olarak mesafeli başlayan, AK Parti döneminde ise daha proaktif bir nitelik kazanan Filistin politikası, neoklasik realizmin öngördüğü üzere dış politika davranışının hem sistemik baskılar hem de iç siyasetin, liderlik tercihlerinin ve devlet kapasitesinin birleşkesinden oluşan bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir.

2. Körfez İş Birliği Konseyi Üyelerinin Filistin Meselesine Yaklaşımları

5.1. Tarihsel Süreçte Suudi Liderliği ve Değişen Dengeler

Körfez ülkeleri, özellikle de Arap dünyasının iki önemli aktörü olan Suudi Arabistan ve diğer bölge devletleri, Filistin meselesine yönelik yaklaşımlarında tarih boyunca çeşitli değişimler göstermiştir. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Arap dünyasında liderlik rolü çerçevesinde bu meselede uzun süre belirleyici bir aktör olarak öne çıkarken, son yıllarda Ortadoğu'da değişen jeopolitik dengeler bu ülkelerin Filistin meselesine bakışlarını yeniden şekillendirmiştir (Kechichian, 2009, ss. 214-217). Bu dönemde, özellikle Körfez'in Arap yakasındaki tek bağımsız ve egemen devlet olan ve 1932'de krallık ilan edilen Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdulaziz bin El-Suud, Filistin'in işgaline karşı büyük bir dayanıklılık sergilemiş ve siyasi arenada aktif rol almıştır (Koç, 2019, s. 239). Kral Abdulaziz, Filistin'deki işgalin durdurulması için İngiliz yönetimi ile mektuplaşmalar yapmış ve görüşmelerde bulunmuştur. İngiltere'nin müttefiki olmasına rağmen, Kral Abdulaziz İngiliz Siyonist politikalarına karşı açık bir tavır sergilemiş ve bölgesel bir lider olarak İngiltere'yi, Filistin halkının hakları konusunda ciddi bir baskı altına almıştır. Filistinli liderlerin sürekli olarak yardım ve destek taleplerinde bulunduğu Kral Abdulaziz, Arap dünyasının en güçlü liderlerinden biri olarak, İngiliz Hükümeti'nin Filistin politikalarını sorgulamış ve Balfour Deklarasyonu gibi İngiliz politikalarına karşı durmuştur. Bu tavır, Arap dünyasında ve uluslararası alanda Filistin meselesinin görünürliğini artırmış ve İngilizlerin Filistin politikalarına karşı eleştiri ve baskılarını beraberinde getirmiştir (Çavuşoğlu, 2022, ss. 15-33; Al Kahtani, 2004, s. 136).

Sonraki yıllarda Suudi Kralı Abdulaziz, Amerika ile ilişkilerinde Filistin meselesindeki diplomatik çabalarını sürdürmüş ve 1945'te Başkan Franklin D. Roosevelt ile yaptığı görüşmede Filistin konusundaki kararlı tutumuyla Başkan üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu görüşme sonucunda Başkan Roosevelt, Kral Abdulaziz'e, Filistin konusunda Araplarla istişare edilmeden karar alınmayacağı taahhüdünde bulunmuş ve Amerikan hükümetinin Araplara karşı düşmanlık politikası izlemeyeceği konusunda güvence vermiştir (Çavuşoğlu, 2022; Zahlan, 2009, ss. 24-25).

1947 yılında Bileşmiş Milletlerin, Filistin'in bölünmesi planının duyurulmasına kadar olan süreçte, Kral Abdulaziz, İngiltere ve ABD'yi birçok kez uyararak bu planın büyük bir savaşa neden olacağını öngörmüş ve bu karara şiddetle karşı çıkmıştır (Çavuşoğlu, 2022; Al Kahtani, 2004, s. 138).

Öte yandan, 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Suudi Arabistan, İsrail'e savaş açmışsa da bu savaş hali politik bir sembolün ötesine geçmemiştir (Holden & Johns, 1981, s. 338). Nitekim 1973'teki Yom Kippur Savaşında Suudi Arabistan, cepheye sınırlı sayıda asker göndermiş ve İsrail'e karşı ciddi bir mukavemet göstermemiş-

tir (Kostiner, 2009, s. 417). Bu savaşın etkisiyle, Kral Faysal'ın İslamcı politikaları 1973'te İsrail'i destekleyen Amerika ve İngiltere gibi devletlere petrol ambargosu uygulanmasıyla sonuçlanmıştır (Rakipoğlu, 2022, s. 114). Sanayi üretimlerine enerji sağlamak amacıyla petrol kullanımının giderek arttığı bu dönemde, Kral Faysal'ın ambargo kararı sanayi devletlerinde karmaşa doğurmuş ve öte yandan "Çöl Krallığı'nı" uluslararası çapta mali bir güç haline getirmiştir (Cleveland, 2008, s. 497). Bunun neticesinde artan petrol fiyatlarının etkisiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya, Kasım 1973'te Filistin haklarını tanıyan ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini vurgulayan bildirimler yayınlamıştır (Cleveland, 2008, s. 502).

İlk yıllardan itibaren Suudi Arabistan'ın, Filistin meselesine yönelik izlediği dış politika; İsrail'e ve İsrail'in tanınmasına yönelik tam muhalefet, sorunun bir an önce çözümü ve özellikle İsrail'in, Batı Şeria'dan çekilmesi şeklinde gözlemlenmektedir (Knaurshase, 1981, ss. 19-20). Bu doğrultuda, Filistinlilerle temas kuran Riyad yönetimi, kurulduğu ilk yıllardan itibaren El Fetih hareketine finansal destek sağlamıştır. Suudi yöneticilerin El Fetih'e yönelik bu desteği, El Fetih lideri Yaser Arafat'ın, Irak'ın Kuveyt'i işgaline destek vermesi nedeniyle zaman içinde inişli çıkışlı bir hal almıştır. Ayrıca Velihaht Prens Abdullah tarafından 2002'de ilan edilen Arap Barış Planı, Riyad'ın Filistin meselesine yönelik çözüm arayışlarında inisiyatif alma kapasitesinin güçlü bir göstergesi olmuş ve Suudi Arabistan'ın hem Arap dünyasında hem de uluslararası arenada barış odaklı bir liderlik üstlenme isteğini açık biçimde yansıtmıştır (Acar, 2019, s.151).

Öte yandan, Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olarak bilinen Hamas'a da maddi destek sağlayan Suud rejimi, Hamas'ın İran'la olan yakın ilişkisinden dolayı bu desteği sınırlı tutmuştur (Rakipoğlu, 2022, s. 117). Nitekim 2006'da Hamas'ın seçimi kazanmasıyla, Filistin ölçeğinde güç kazanan İran tehdidi, Riyad yönetiminin Filistin politikasını etkilemiş ve bu doğrultuda Suudi Arabistan, İran'ın Hamas üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla Hamas-El Fetih arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir (Kostiner, 2009, ss. 425-427). 2014'te Müslüman Kardeşler'i terör örgütü statüsünde tanıyan Suudi Arabistan yönetimi, 2019'da Hamas'ın ülkedeki temsilciliğine de baskı uygulamıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

Diğer taraftan, Körfez'in siyasi, askeri ve jeopolitik anlamda en etkin gücü olan Suudi Arabistan, bölgedeki önemli aktörlerden biri olmasına karşın halihazırda İsrail ile resmi bir diplomatik ilişki kurmamıştır. Nitekim Suudi Arabistan velihaht prensi Muhammed bin Selman'ın iktidardaki ağırlığını hissettirdiği bu dönemde, Arap devrimleri ile yeniden şekillenen bölgesel düzenin de etkisiyle bu iki aktör devlet arasında gayriresmi bir işbirliği olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Kabe imamları dahil Suud rejiminin birçok aparatı normalleşme yönünde açıklamalar yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Benzer şekilde, ders kitaplarında Yahudilere yönelik ifadelerin değiştirilmesi ve hem geleneksel hem de sosyal medya aracılığıyla İsrail sempatisinin yaygınlaştırılmaya çalışılması, Suudi Arabistan'ın İsrail ile ilişkilerine olumlu bir yön verme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Berman, 2021). Bu bakımdan Suudi Arabistan'ın, İsrail'e yönelik politika değişimi, geleneksel lider kadrosunun genç nesle evrilmesiyle de alakalıdır (Ulrichsen, 2016, s. 4). Bununla birlikte, İran'ın Körfez'de artan angajmanı, nükleer silah teknolojisine sahip olması ve geleneksel Batılı müttefiklerden Suudi Arabistan'a bu konuda yeterince destek verilmemesi Riyad-Tel Aviv ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan Suudi toplumunun ve bölgedeki diğer Arap ülkelerinin tepkileri, bu normalleşme sürecini karmaşık hale getirmektedir. Filistin meselesi, Suudi Arabistan halkının duygusal ve tarihsel bağlılıkları nedeniyle, ülkenin İsrail ile olan ilişkilerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ereli, 2023). Her ne kadar veliaht prens Selman, İsrail ile ilişkileri normalleştirmeye yönelik adımlar atsa da 2021'de Hamas'ın, İsrail'e yönelik mukavemeti, Riyad-Tel Aviv hattındaki normalleşme hızını yavaşlatmıştır (Feldman, 2021). Tüm bunlara rağmen, İran'ın bölgesel hegemon olarak gücünü arttırması, diğer tarafta Abraham Anlaşmaları ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin, Suudi Arabistan aleyhine stratejik üstünlük kurması gibi önemli gelişmeler, Suudi Arabistan'ın İsrail ile ilişki kurmasını ve buna bağlı olarak Filistin politikasında değişiklikler yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (Ibish, 2021). Nitekim, 7 Ekim olaylarından sonra Suudi Hükümeti'nin, İsrail'e yönelik tepkilerinin oldukça düşük seviyede olduğu gözlemlenmektedir. Hamas'ı önceki yıllarda da tehdit olarak algılayan ve terörle iltisaklı gören Suudiler, meselede kendi ulusal çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak Gazze'nin, Batı Şeria'daki Suudi rejimine tehdit oluşturmayan Mahmud Abbas ekolüne devredilmesi projesini dolaylı olarak desteklemektedirler (Taştekin, 2023).

Bu kapsamda Riyad yönetimi, stratejik olarak Tel Aviv ile ilişkilerin olası normalleşmesini riske atmaktan kaçınmaktadır. Bu süreçte Riyad, iç istikrarını muhafaza etmeyi ve ulusal önceliklerine odaklanmayı sürdürmektedir. Veliyaht Prens Muhammed Bin Selman bir yandan, "Gazze halkının korunmasına yönelik her türlü tedbiri almakta kararlı olduklarını" (Anadolu Ajansı, 2024) ifade ederken diğer yandan İran'a karşı bir denge sağlamak ve bölgedeki stratejik konumunu güçlendirmek amacıyla İsrail ile ilişkilerini geliştirme çabası içindedir. Riyad, aynı zamanda Arap dünyasında Hamas'ın imajını yükseltmek istememekte ve bu nedenle İsrail ve Gazze'deki duruma karşı daha temkinli ve sessiz bir tutum benimsemektedir (Koç, 2023). Teorik olarak bakıldığında, Suudi Arabistan'ın Filistin politikasındaki bu dönüşüm, bölgesel tehdit algılarındaki değişimin (özellikle İran kaynaklı güvenlik endişelerinin) ve yeni siyasi elitlerin dış politikaya yön veren liderlik tercihlerinin bir sonucudur. Bu bağlamda Riyad'ın Filistin meselesinde dönemsel olarak artan arabuluculuk girişimleri ve Arap Barış Planı gibi inisiyatifleri, sistemik baskılar ile karar alıcı elitlerin stratejik öncelikleri arasındaki etkileşimi yansıtan tipik bir neoklasik realist örüntü ortaya koymaktadır.

2. Birleşik Arap Emirlikleri ve "Normalleşme" İle Değişen Politikalar

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), 1971'deki kuruluşundan itibaren Filistin meselesine yönelik tutumunu, Arap dünyasının genel politikalarına uygun olarak şekillendirmiştir. BAE, Arap Birliği'nin bir üyesi olarak, Filistin halkının bağımsızlık mücadelesini desteklemiş ve İsrail'e karşı yürütülen diplomatik ve siyasi çabalarda aktif bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında, BAE'nin, Filistin meselesine olan desteği daha da belirgin hale gelmiş ve bu destek, Arap dünyasının İsrail'e karşı ekonomik ve siyasi baskı politikalarının bir parçası olarak sürdürülmüştür (Gause, 2010, ss. 145-147). 1980'ler ve 1990'lar boyunca, BAE, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Yaser Arafat liderliğindeki Filistin yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu dönemde, BAE, FKÖ'nün uluslararası tanınırlığını artırma çabalarına katkıda bulunmuş ve Filistin davasını desteklemek amacıyla mali yardımlar sağlamıştır. Bununla birlikte, 1993 Oslo Anlaşmaları sonrasında, BAE'nin Filistin meselesine yaklaşımı, diplomatik çözüm arayışları doğrultusunda şekillenmiş ve barış sürecini desteklemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur (Çavuşoğlu, 2022, s. 20).

2000'li yıllardan itibaren, BAE'nin Filistin politikası, daha karmaşık bir hal almıştır. Bölgesel güç dengeleri ve İran'ın artan etkisi, BAE'nin İsrail ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine yol açmış ve Filistin meselesine yaklaşımında daha pragmatik bir tutum benimsemesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, aynı zamanda Muhammed bin Zayed'in yükselen etkisi ve liderliğiyle paralel şekilde gelişmiştir. Nitekim Suudi Arabistan örneğinde olduğu gibi, Körfez'de geleneksel lider kadrolarının yerini alan yeni nesil, daha merkezîyetçi ve güvenlik odaklı karar alıcı elitlerin yükselişi, bölgesel politikaların yeniden tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Meseleye teorik açıdan bakıldığında söz konusu değişim, uluslararası sistemdeki tehdit algılarının yanı sıra, liderlik tarzı, siyasal elit tercihleri ve devlet içi karar alma dinamiklerinin dış politikayı şekillendirmedeki rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda BAE'nin İsrail ile normalleşme sürecine yönelmesi, hem bölgesel tehdit algılarına verilen rasyonel bir yanıt hem de Muhammed bin Zayed liderliğinin dış politikada daha özerk ve risk almaya daha yatkın niteliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2020 yılında imzalanan Abraham Anlaşmaları (State, 2024) ile BAE, İsrail ile diplomatik ilişkileri normalleştirerek, Filistin meselesine dair geleneksel Arap yaklaşımından ayrılan bir politika izlemiştir. Bu adım, BAE'nin Filistin davasına olan bağlılığını sorgulatan eleştiriler almasına yol açsa da BAE yönetimi, bu normalleşme sürecinin Filistinlilere daha fazla fayda sağlayabileceğini savunmuştur (TRT Haber, 2021). Devam eden süreçte BAE, Filistin meselesine yönelik tutumunu, bölgesel istikrar ve kendi ulusal çıkarları çerçevesinde yeniden tanımlamaktadır. BAE bu tutumuyla, bir yandan Filistinlilere mali yardım sağlama ve iki devletli çözümü destekleme beyanlarını sürdürürken, diğer yandan İsrail ile iş birliğini derinleştiren bir denge politikası izlemektedir (Davidson, 2013, s. 220). Bu yaklaşım, BAE'nin Filistin meselesine olan bakış açısının, geçmişten bugüne nasıl evrildiğini ve bölgesel güç dengelerinin bu süreçte nasıl etkili olduğunu göstermektedir. BAE'nin bu adımı, bölgedeki diğer ülkeler arasında tartışmalara neden olmuş ve Filistin tarafından ihanet olarak değerlendirilmiştir (Başak, 2023, s. 14). BAE, Filistin halkının haklarını desteklediğini belirtse de bu normalleşme süreci, Filistin meselesine yaklaşımında önemli bir politika değişikliğini temsil etmektedir.

Öte yandan, 7 Ekim 2023'teki Aksa Tufanı ve sonrasında başlayan İsrail saldırıları neticesinde Abu Dabi yönetimi, Hamas'ı terörle ilişkilendirirken İsrail'e yönelik kısıtlı bir tepki ortaya koymaktadır. Bu durum, BAE'nin Filistin meselesinde önemli bir değişim yaşadığını göstermektedir. Öyle ki, bu değişim sürecinde BAE yönetimi 2010 yılı sonrasında İsrail ile gizli bir işbirliği içine girmiştir. Örnek olarak; İsrail istihbaratı Mossad'ın 2010'da Dubai'de bir Hamas yöneticisine düzenlediği suikastı tüm yönleriyle deşifre etmesine rağmen (BBC Türkçe, 2010) sonralarda politika değişikliğine giderek 2015'te İsrail damgalı pasaport sahiplerine ülkeye giriş izni vermiş ve 2020 yılının Eylül'ünde İsrail ile diplomatik ilişkilerini ABD arabuluculuğuyla yeniden tesis etmiştir (Rakipoğlu, 2023). Neticede, giderek değişen ve gelişen Abu Dabi-Tel Aviv ilişkilerinin boyutu, BAE yönetiminin, İsrail'in 7 Ekim sonrası Gazze ve Batı Şeria'daki hak ihlallerine yeterli tepkiyi göstermemesine neden olmuştur. Bu bağlamda Rakipoğlu'nun (2022, s. 130) belirttiği gibi İsrail ile ilişkilerini bölgesel müttefiklik düzeyinde sürdüren BAE, Filistin meselesinde Körfez'deki en İsrail yanlısı aktördür.

3. Katar: Pragmatizm ve Kritik Arabuluculuk

Katar'ın Filistin ve İsrail ile olan ilişkileri, diğer Körfez ülkeleriyle kıyaslandığında daha karmaşık ve çok yönlü bir yaklaşım sergilemektedir. Doha yönetimi, Filistinli gruplara ve bölgedeki direnişe çeşitli biçimlerde destek sağlarken, aynı zamanda İsrail ile resmi düzeyde olmasa da belirli ilişkiler yürütmektedir. (Gray, 2013, s. 200). Bu durum, Katar'ın meseleye yönelik tutumunda denge arayışı içinde olduğunu, bölgedeki diplomatik manevralarını pragmatik yaklaşımlarla ve çok yönlü bir stratejiyle şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. 1996'da İsrail Başbakanı Şimon Peres'in Katar'ı ziyaretiyle başlayan ve Doha'da İsrail ticaret ofisinin açılmasıyla somutlaşan bu ticari ilişkiler 1997'de İsrail'in, Doha'da düzenlenen ekonomi konferansında ağırlanmasıyla daha da gelişmiştir (Gümüşlüoğlu, 2023). Nitekim Doha-Tel Aviv arasındaki bu yakınlık, Katar'ın Filistin meselesine bağlılığını etkilememiştir. İsrail'in, Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu'nun ardından Katar, Doha'daki İsrail ticaret ofisini kapatmış, İsraililerin mal varlıklarını dondurmuş ve Filistinli direniş gruplarına maddi ve siyasi desteğini sürdürmeye devam etmiştir (Rakipoğlu, 2022, s. 125; Jones & Guzansky, 2020, s. 61).

Katar'ın bu çok yönlü yaklaşımı hem bölgesel etkisini artırma hem de uluslararası alanda stratejik bir konum elde etme çabasını yansıtmaktadır. Nitekim Filistin meselesinde Katar, özellikle Gazze Şeridi'ndeki insani krizlere yönelik finansal yardımlarla öne çıkarken, Hamas gibi Filistinli direniş gruplarıyla kurduğu ilişkilerle de dikkat çekmektedir (Fromherz, 2012, s. 89). Öyle ki, LNG sektöründe büyük bir oyuncu olarak finansal gücünü artıran Katar, Filistin'e yönelik kalkınma yardımlarını sürdürürken, 2006 seçimlerini kazanan Hamas'ın da en önemli finansal ve siyasi destekçilerinden biri olmuştur (Çavuşoğlu, 2022, ss. 28-29). Rakipoğlu (2022, s. 125)'na göre Katar'ın özellikle Hamas'a yönelik desteği, Suudi Arabistan ve BAE'nin dengelenmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Zira Körfez Krizi sonrasında Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in, Katar'a uyguladığı diplomatik ve ekonomik ambargo (Akkaş, 2018), Doha'nın İsrail ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine yol açmış ve bu noktada Hamas'a olan yakınlığını arttırmıştır (Jones & Guzansky, 2020, ss. 59-61).

Öte yandan Katar'ın medya gücü; özellikle El Cezire aracılığıyla, Filistin meselesine dair küresel kamuoyunda farkındalık oluşturmada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Özcan & Devran, 2018, s. 316). Bu medya stratejisi, Katar'ın, Filistin davasına verdiği desteği küresel düzeyde öne çıkarırken, aynı zamanda İsrail'e karşı eleştirel bir duruş sergileme kapasitesini de artırmaktadır. Nitekim, El Cezire'nin, Filistin İntifadası ve benzeri çatışma bölgelerinden yaptığı kesintisiz yayınlar, önceden sadece kapalı kapılar ardında tartışılan argümanları Arap kamuoyunun gündemine taşıyarak, Arap dünyasının siyasi ve stratejik görünümünde köklü değişiklikler meydana getirmiştir (Lynch, 2006, s. 132). Bu yayınlar, Arap kamuoyunda belirgin bir kimlik arayışı ve marjinalleşme hissini besleyerek, bireylerin kendi kimliklerine sahip çıkma ve çıkarlarını koruma bilincini güçlendirmiştir. Bu doğrultuda, El Cezire, temel siyasi meselelerin algılanışını şekillendirerek, özellikle Filistin davasında yeni bir Arap kamuoyu oluşturma konusunda önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki, Hamas liderlerinden Halid Meşal'in, 2008'deki İsrail saldırılarından sonra El Cezire yayınından üçüncü bir intifada çağrısı yapması ve kanalın Gazze'yle alakalı dramatik görüntülere yer vermesi, o dönem Arap halklarının İsrail aleyhinde sokağa dökülmesinde etkili olmuştur (Dalar, 2009, s. 188; Haber7, 2008).

İsrail'in 2008 ve 2009'daki Gazze'ye yönelik "Dökme Kurşun Operasyonu, İsrail ile resmi düzeyde olmasa da pragmatik ilişkiler sürdüren ve Körfez siyasetinden bağımsız bir politika izleyen Katar'la ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Filistin barış süreciyle paralel olarak gelişen Katar-İsrail ticari ilişkileri, bu saldırılarla kesintiye uğramıştır (Gray, 2013, s. 201).

Nitekim Katar yönetimi, Filistin meselesini Arap ve İslam dünyasının merkezi bir sorunu olarak görmekte ve bu bağlamda Filistin halkının haklarını savunma konusunda kararlılık sergilemektedir. Doha, İsrail'in Filistin topraklarındaki işgalini kınamakta ve bunun yanı sıra, Hamas ve El Fetih gibi Filistinli gruplar arasındaki uzlaşmazlıkların giderilmesi ve iç bölünmelerin çözülmesi için de aktif çaba harcamaktadır (Fromherz, 2012, s. 89). Bu yaklaşım, Katar'ın Filistin meselesinde hem destekleyici hem de arabulucu rolünü pekiştirmektedir.

Öte yandan Katar'ın, 2012 yılından bu yana İsrail'e karşı silahlı mücadele yürüten Hamas'a ev sahipliği yapması, Doha'yı, Filistin meselesinde hem bölgesel hem de küresel düzeyde dikkat çeken bir konuma yükseltmiştir (Gümüşlüoğlu, 2023). Katar'ın diplomatik gücü, 7 Ekim'deki Aksa Tufanı sonrasında esir takası ve ateşkes görüşmelerinde aktif bir rol üstlenmesini sağlamış; ABD, İsrail ve Hamas gibi aktörler arasında arabuluculuk yaparak insani ara ve esir takası anlaşmalarının imzalanmasına katkıda bulunmuştur (İletişim Başkanlığı, 2024, s. 356). Sonuç olarak, Doha yönetimi Filistin-İsrail meselesinde resmi bir tavır almaktan kaçınsa da Arap-İsrail barışı sağlanmadan İsrail ile normalleşmeye karşı bir duruş sergilemektedir.

Neoklasik realizm perspektifinden değerlendirildiğinde Katar'ın bu arabuluculuk misyonu, dış politikasının kurumsallaşmış arabuluculuk kapasitesi, liderlik tarzı ve elit tercihleriyle doğrudan bağlantılıdır. Suudi Arabistan ve BAE'de görülen daha merkeziyetçi, güvenlik odaklı ve yeni nesil liderliğin risk almaya açık pragmatik yaklaşımından farklı olarak Katar'da emirlik yönetimi dış politikayı daha çok "arabuluculuk yoluyla uluslararası görünürlük ve rejim güvenliği" stratejisi üzerine inşa etmiştir. Bu nedenle Doha, sistemsel baskıları kendi iç siyasal yapısındaki manevra alanıyla birleştirerek çatışma çözümü ve arabuluculuk faaliyetlerini dış politika aracı olarak daha istikrarlı ve süreklilik arz eden bir çerçevede kullanabilmektedir.

4. Kuveyt'in Kuvvetli Desteği

Kuweyt, Filistin meselesine yönelik tutumunu, tarihsel olarak Arap dünyasının genel politikalarıyla uyumlu bir şekilde şekillendirmiştir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca Kuweyt, FKÖ'nün ve İsrail'e sınırı olan Arap devletlerinin en güçlü destekçilerinden biri olarak öne çıkmıştır (Cleveland, 2008, s. 514). Bu dönemde Kuweyt, FKÖ'ye mali ve diplomatik destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Filistin davasını Arap Birliği ve uluslararası arena da savunma konusunda da aktif rol oynamıştır (Cleveland, 2008, ss. 513-514). Armaoğlu (1989, s. 359)'na göre Kuweyt, 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze üzerindeki işgaline karşı çıkan Arap ülkeleri arasında yer almış ve bu bağlamda, petrol ihracatını keserek Batı'ya karşı ekonomik baskı uygulamayı hedefleyen Arap petrol ambargosunda rol üstlenen devletlerden biri olmuştur. Arı (1992, s. 182)'ya göre Kuweyt'in meseleye yönelik bu desteğinin bir sebebi, nüfusunun önemli bir bölümünü Filistinlilerin

oluşturmasıdır. Kuveyt nüfusundaki yaklaşık 400 bin (Cleveland, 2008, s. 514) Filistinli'nin varlığı ve bu nüfusa dahil kişilerin devletin üst kademelerinde etkin görevler alması Kuveyt'teki Filistin diasporasını güçlendirmiş ve doğal olarak bu durum ülkenin Filistin politikalarını etkilemiştir (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130).

Öte yandan, Filistin siyasetine uzun yıllar yön veren El Fetih'in, Yaser Arafat ve arkadaşları tarafından Kuveyt'te kurulması (Cankara & Cankara, 2020, s. 472) ardından Kuveyt Emiri'nin kardeşi Şeyh Fahd bin Ahmet'in bu harekete üye olması gibi faktörler de Kuveyt'in Filistin politikasını etkilemiştir (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130). 1990'ların başlarında Ortadoğuda dikkat çeken gelişmelerden biri de Körfez Savaşı olmuştur. Cleveland (2008, s. 550)' a göre, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in, OPEC'te petrol fiyatlarını artırmaya yanaşmayan Kuveyt'e yönelik 2 Ağustos 1990'da başlattığı işgal girişimi, Filistin-İsrail sorununun önemini ikinci plana itmiştir. Saddam'ın bu girişimiyle bölgedeki gerilim iyice artmış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 662 sayılı karar ile Irak'a yönelik ekonomik ve askeri ambargo uygulanmasına karar vermiştir (Yaycı, 2020, s. 335). Irak yönetimi bu karar üzerine meseleyi çözüme kavuşturmak için Filistin meselesini kullanmak istemiş ve 12 Ağustos'ta, Iraklı yöneticiler tarafından yapılan açıklamada "İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını kabul etmesi durumunda, Kuveyt'ten çekileceklerini" bildirmişlerdir (Arı, 1992, s. 267).

Irak yönetiminin bu açıklamasının etkisiyle Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, savaşta Irak yanlısı bir tutum sergilemesi; savaştan sonra Kuveyt'in, ülkesinde bulunan Filistinlileri sınır dışı etmesine ve FKÖ lideri Yaser Arafat'ın liderliğinin ciddi şekilde sorgulanmasına yol açmıştır (Cleveland, 2008, s. 550). Nitekim sonraki yıllarda FKÖ lideri olan Mahmud Abbas, bir Kuveyt gezisinde, Körfez Savaşı'nda Irak yanlısı bir tutum sergilediklerinden dolayı özür dilese de Kuveyt yönetimi, FKÖ liderinin bu özürünün önemli olmadığını belirtmiştir (NTV, 2004). Bu gelişmelere rağmen ilerleyen yıllarda, İsrail ile normalleşme sürecine karşı sert bir duruş sergileyen Kuveyt hem devlet hem de toplum düzeyinde Filistin'e siyasi, ekonomik ve toplumsal destek sunmaktadır. Öyle ki Kuveyt Parlamentosu, İsrail ile normalleşmenin temelini oluşturan Manama Konferansı'nı, yaptığı açıklamayla boykot edeceğini ve Filistin'in haklarına verdiği desteğin devam edeceğini duyurmuştur. Meclis Sözcüsü Marzuk el Ganim, Kuveyt'in işgal altındaki Filistin'e desteğini sürdüreceğini ve İsrail ile bağların normalleştirilmesini reddettiğini ifade etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Ganim, basına açık bir toplantıda yaptığı açıklamada, tüm Kuveyt halkının İsrail ile ilişkilerin normalleştirilmesine karşı olduğunu belirtmiş ve hükümeti, Bahreyn'de gerçekleştirilmesi planlanan toplantıyı en sert şekilde boykot etmeye davet etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Ayrıca, El Ganim, Kuveyt Dışişleri Bakanlığının, uluslararası meşruiyet ve Filistin haklarının desteklenmesi konusunda Emir'in politikalarına uygun hareket ettiğini vurgulamış ve bu duruşa olan saygısını dile getirmiştir.

Kuveyt Dışişleri Bakanı Sabah el Halid de hükümetin bu açıklamayı dikkate aldığını ve Filistin davasına olan bağlılığını sürdürdüğünü belirterek, Filistinli kardeşlerinin kabul ettiği her kararı Kuveyt'in de kabul edeceğini ifade etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Nitekim Ümmet Meclisi'nde bulunan 50 sandalyeden 39 milletvekili, İsrail ile normalleşmeye karşı olduklarını belirten bir bildiri yayınlamıştır (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130). Akşa Tufanı sonrasında İsrail'in başlattığı saldırılara yönelik sert bir tepki ortaya koyan Kuveyt Dışişleri Bakanı Şeyh Salem Abdullah el-Cabir es-Sabah'ın "Kuveyt, İsrail işgalini, Gazze'deki Filistinlileri zorla yerinden etme çağrısını, uluslararası hukukun ihlali sayılan artan gerilimi, öldür-

me eylemlerini ve rastgele yıkımın devam etmesini sert bir şekilde reddetmektedir” (Cumhuriyet, 2023) açıklaması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne, acil müdahale çağrısında bulunması Kuveyt’in mevcut Filistin politikasını ortaya koymaktadır. 7 Ekim’den bu yana, halk ve sivil toplum da İsrail menşeli ürünlere ve İsrail destekçisi firmalara karşı yaygın bir boykot politikası izlemektedirler. Neticede, Kuveyt günümüzde, İsrail’in Gazze’deki işgalci politikalarını sert bir dille eleştirmekte ve Filistinliler ile Filistin’in devletleşme sürecine kurumsal destek sağlamaktadır.

5. Bahreyn ve Normalleşme Arzusu

Nüfusunun yüzde 70’i Şii’lerden oluşan Bahreyn, Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanan İran’ın etkilerinden korunmak için, dış politikasını bölgesel hamisi olarak benimsediği Suudi Arabistan ve BAE ekseninde şekillendirmektedir (Cleveland, 2008, s. 517). Nitekim Bahreyn’in Filistin meselesine yönelik tutumu da bu eksenindeki aktörlere paralel olarak şekillenmiştir (Rakipoğlu, 2022, s. 127). Suudi Arabistan Veliâht Prensi Muhammed bin Selman’ın göreve gelmesinden sonra, Bahreyn’in dış politikasının Suudi Arabistan’a daha da bağımlı hale geldiği ve bu doğrultuda İsrail ile ilişkilerinin yakınlaştığı gözlemlenmektedir (Telci & Rakipoğlu, 2020, s. 8). ABD Başkanı Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma kararını olumlu karşılayan Bahreyn, Mayıs 2018’de İsrail’in bölgedeki askeri varlığını ve kendini savunma hakkını meşru gördüğünü belirtmiştir. (BBC Türkçe, 2020). Telci & Rakipoğlu (2020, s. 8), Bahreyn’in İsrail’e yönelik bu olumlu tutumunu, İran’la mücadele bağlamında değerlendirmiştir.

Tarihsel olarak Bahreyn, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ve bağımsız bir devlet kurma arzusunu desteklemiş olsa da son yıllarda bölgesel dinamiklerin ve uluslararası ilişkilerin değişmesiyle, Bahreyn’in bu meseleye yaklaşımı da farklılaşmıştır. Öyle ki Bahreyn’in, 25-26 Haziran 2019’da ABD öncülüğünde düzenlenen fakat Filistinlilerin boykot ederek katılmadığı Refah İçin Barış Çalıştayı’na ev sahipliği yapması bu değişimi ortaya koymaktadır (İnsamer, 2019). Nitekim bu çalıştayda iki devlet arasında diplomatik ilişkiler resmi olarak bulunmasa da Bahreynli yetkililerin İsraili katılımcılara yönelik sıcak tutumları dikkat çekmiştir. Özellikle, yarım yüzyıl sonra ilk kez İsraili gazeteciler bir toplantıya davet edilmiş ve bu olay, İsraili medya tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır (Telci, 2019). Raphael Ahren, Times of Israel gazetesindeki yazısında, Bahreyn’e geldikleri andan itibaren İsraili gazetecilere özel bir muamele gösterildiğini, hatta Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nden gelen basın mensuplarına kıyasla daha iyi ağırlandıklarını belirtmiştir (Ahren, 2019). Öyle ki, yemek sırasında Yahudi inancına mensup katılımcılar için özel bir menü hazırlanmıştır. Bir dönem “Siyonist Düşmanlar” olarak ilan edilen İsraililerin, Bahreyn’de bu derece sıcak karşılanması, bu ülkenin İsrail’e yönelik tutumundaki dönüşümün açık bir göstergesidir (Telci, 2019).

BAE’nin ardından 2020’de İsrail’i tanıyan ikinci Körfez ülkesi olan Bahreyn (BBC Türkçe, 2020), Hamas’ın silahlı kuvvetleri El Kassam Tugayları tarafından 7 Ekim 2023’te İsrail’e yönelik başlatılan Aksa Tufanı Operasyonu’nu kınamış ve meselede İsrail yanlısı bir tutum sergilemiştir (The Times of Israel, 2023). Özetle Bahreyn’in Filistin politikasındaki değişim, Suudi Arabistan’a artan bağımlılık ve elitlerin dış politikayı bu yapısal baskılar ışığında yeniden yorumlamasıyla şekillenen içsel dinamiklerin ürünüdür. Bu çerçevede İsrail’le normalleşme, Bahreyn’in hem bölgesel hamilikle uyum arayışı hem de İran’a karşı güvenlik ihtiyacını dengeleme çabası olarak anlam kazanmaktadır.

6. Umman'ın Stratejik Yaklaşımı

Umman, coğrafi olarak Körfez havzasında yer almakla birlikte, tarihsel gelişim çizgisi, kültürel çeşitliliği ve siyasal davranış kalıpları açısından bölgedeki diğer monarşilerden belirgin biçimde ayrılan bir profile sahiptir. Özellikle bölge devletleriyle kurduğu dengeli ilişkileri, buna paralel olarak İran'la sürdürdüğü yapıcı ve istikrarlı diplomatik temasları, ülkeyi Körfez siyasetinde arabuluculuk kapasitesi yüksek, "dengeleyici aktör" niteliğiyle öne çıkarmaktadır (İnsamer, 2020). Bu konumlanış, Maskat yönetiminin uzun süredir benimsediği pragmatik ve çok boyutlu dış politika yaklaşımının bir sonucudur. Komşu ülkelerle gerilimleri minimize etme, diyalog kanallarını açık tutma ve karşılıklı bağımlılığı artırma yönündeki çabalar, Umman dış politikasının süreklilik arz eden temel dinamikleri arasında yer almaktadır (İnsamer, 2020). Bunlara ek olarak, İbadilik mezhebinin Ummanlıların çoğu tarafından benimsenmiş olması da Umman'ı hem Körfez bölgesinde hem de İslam dünyasında benzersiz kılmaktadır. Umman'ın bu mezhebi yapısı, Hamas'ın da etkisi altında bulunduğu Müslüman Kardeşler hareketinin etkisinden uzak kalmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur (Gümüşlüoğlu, 2024).

Nitekim 1970'te ülkede gerçekleşen saray darbesiyle, babası Sultan Said Teymur'un hükümdarlığına son veren Sultan Kabus'un, Dofar Bölgesi'ndeki ayaklanmayla karşı karşıya kalması (Cleveland, 2008, s. 515), Umman'ın İsrail ile temas kurmasının önünü açmış ve bu kapsamda iki devlet arasında askeri iş birliği başlamıştır (Jones & Guzansky, 2020, s. 49). İsrail'i bölgenin meşru devletlerinden biri olarak gören Maskat yönetimi, Tel Aviv ile olan siyasi yakınlığını belirgin bir şekilde devam ettirmektedir. Bu kapsamda Umman, İsrail ile normalleşme anlaşması imzalayan aktörlerle ilişkisini hiç kesmemiş ve İsrail'e yönelik uygulanan boykota katılmayarak Arap ülkelerinin bu uygulamasını terk eden ilk Körfez ülkesi olmuştur (Göksun, 2022). Öte yandan Umman, 1981'de Arap Körfez İş Birliği Konseyi'nin kurucu üyesi olarak bölgedeki Arap devletleriyle ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar da atmıştır (Akkaya, 2013, s. 9). Umman Kralı Sultan Kabus, ikinci kulvar diplomasisiyle bir yandan Tel Aviv yönetimi ile gayriresmi ilişkilerini sürdürürken diğer yandan Aralık 1995'teki KİK Zirvesi'nde yaptığı konuşmada "Filistin halkının kendi geleceğini kendi toprakları üzerinde tayin etme hakkını desteklediğini ve desteklemeye devam edeceğini" açıklamıştır (Umman Tanıtma Bakanlığı, 1996, s. 40).

Nitekim Sultan'ın bu açıklaması beklenen etkiyi oluşturmamıştır. Öyle ki, Umman'ın İsrail ile ilişkilerindeki temkinli fakat pragmatik çizgi yeni bir gelişme değildir. 1973 Arap petrol ambargosuna iştirak etmeyen tek Körfez ülkesi olması ve 1967 ile 1973 Arap-İsrail Savaşlarında İsrail'i doğrudan kınamaktan imtina etmesi, Maskat yönetiminin tarihsel olarak çatışmalardan uzak duran, dengeleyici ve arabulucu dış politika yaklaşımının erken örnekleri olarak gösterilebilir (Zahlan, 2009, ss.43-44). Bu bağlamda, 1990'lı yıllardan itibaren Sultan Kabus, İsrail ile doğrudan resmi diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınsa da İsraili üst düzey yetkilileri ülkesinde ağırlamıştır. Nitekim İsrail Başbakanlarından Izak Rabin 1994'te, halefi Şimon Peres 1996'da ve Benyamin Netanyahu 2018 yılında Umman'da misafir edilerek ilişkiler düşük profilli fakat sürdürülebilir bir diplomatik hat üzerinden devam ettirilmiştir (Bağ, 2018). Ayrıca 1995'te İsrail Başbakanı Izak Rabin'in suikast sonucu öldürülmesini kınayan Umman yönetiminin, cenaze törenine Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım sağlaması İsrail ilişkilerine verilen önemi ortaya koymaktadır (Rakipoğlu, 2022, s. 126).

2000'li yıllarda İkinci İntifada ile Umman-İsrail ilişkileri sona ermiş gibi görünse de 2018'de Netanyahu'nun Umman ziyareti ilişkilerin sürdüğünü ortaya koymuştur (Rakipoğlu, 2022, s. 127). Bu ziyaret neticesinde Umman Sultanı, İsrail ile Filistin'i yeniden müzakere masasına oturtma girişimlerini ve Umman'ın Filistin meselesindeki barışı teşvik etme konusundaki arabulucu rol üstlenme arzusunu da ortaya koymuştur (Arnaout & Topçu, 2018). Öte yandan, 2018'de Bahreyn'de düzenlenen ve İsrail ile normalleşmeyi ön gören Manama Diyalogu toplantısında konuşan Umman Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alavi bin Abdullah'ın, İsrail'i bölge ülkelerinden biri olarak nitelemesi ve Yüzyılın Anlaşması'nı destekler ifadelerde bulunması Umman'ın meseleye yönelik çeşitlilik stratejisini yansıtmaktadır (Şakir, 2020, s. 139). 7 Ekim 2023'te başlayan Aksa Tufanı süreci, İsrail-Filistin çatışmasında yeni bir gerilim dalgası olarak ortaya çıkarken, Umman bu krize ilişkin geleneksel diplomatik yaklaşımını sürdürmüştür. Öyle ki, Umman Dışişleri Bakanlığı'nın resmi sitesinden konuya ilişkin yapılan açıklamada, "Filistin meselesinde iki devletli çözüm ve Filistin halkının başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir devlet kurma hakkı temelinde adil, kapsamlı ve kalıcı bir çözüme ulaşmanın stratejik bir gereklilik olduğu vurgulanmış, uluslararası toplumun ve barış sürecine destek veren tarafların, mevcut gerilimi durdurmak için derhal müdahalede bulunmaları ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun hareket etmeleri gerektiği" ifade edilmiştir (Oman Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Umman'ın meseleye yaklaşımı neoklasik realizm bağlamında değerlendirildiğinde, iç siyasi değişimlerin ve liderlik faktörünün de şekillendirici rolü ön plana çıkmaktadır. Özellikle Sultan Kabus'un 2020'de vefatıyla birlikte Sultan Heysem dönemine geçiş, Umman dış politikasında köklü bir kopuşa neden olmasa da dış politika davranışını belirleyen liderlik tercihleri, kurumsal istikrar arayışı ve bölgesel risklerden kaçınma eğilimi üzerinden yeniden kalibre edilmiştir. Bu çerçevede, Maskat yönetiminin 7 Ekim sonrası krize verdiği tepki, Umman'ın tarihsel olarak benimsediği arabulucu kimliğini korurken, yeni liderliğin dış politikada süreklilik ile ihtiyat arasında kurduğu dengiyi de yansıtmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Kudüs ve Filistin meselesine yönelik dış politika yaklaşımlarını tarihsel, siyasi, dini ve stratejik boyutlarıyla incelemiş ve bu yaklaşımların neoklasik realizm perspektifinden nasıl anlamlandırılabilirliğini ortaya koymuştur. Bulgular, her iki aktör grubunun Filistin meselesini sadece dışsal faktörlere değil, iç siyasi dinamiklere, liderlik algularına ve kimlik temelli söylemsel unsurlara dayalı olarak şekillendirdiğini göstermektedir. Bu durum, neoklasik realizmin temel varsayımı olan devlet davranışının hem uluslararası sistem tarafından belirlenen hem de içsel filtrelerce yeniden biçimlendirilen niteliğini doğrulamaktadır. Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımı, tarihsel olarak güçlü bir normatif bağlılık ve ideolojik bir dayanaktan beslenmekle birlikte, aynı zamanda bölgesel güç rekabeti ve jeopolitik konumlanma arayışlarının etkisiyle daha stratejik bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle AK Parti döneminde Kudüs'ün İslam dünyasındaki konumu ve Filistin'in sembolik değeri daha görünür hale gelmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çok boyutlu aktivizmi Türkiye'yi uluslararası platformlarda Filistin'in en güçlü savunucularından biri konumuna taşımıştır. Türkiye'nin Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını savunması, İsrail'in işgal politikalarına yönelik sert eleştirileri ve Kudüs'ün statüsüne ilişkin çabaları, dış politikanın hem ideolojik hem de stratejik katmanlarının iç içe geçtiğini göstermektedir.

Bu yaklaşım, neoklasik realizmin vurguladığı “liderlik algularının ve dış politika elitlerinin tehdit ve fırsat değerlendirmelerinin” Türkiye'nin davranışını nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Nitekim 7 Ekim 2023 sonrası dönemde Türkiye'nin İsrail ile ticareti kesmesi, sertleşen retoriği ve uluslararası kurumlarda yürüttüğü yoğun diplomasi, liderlik düzeyindeki algısal faktörlerin dış politika davranışını sistemik baskıların ötesine taşıyan belirleyiciliğini yansıtmaktadır. KİK üyesi ülkelerde ise daha heterojen bir görünüm ortaya çıkmaktadır. KİK ülkelerinin Filistin meselesine yönelik politikaları, sistemik düzeyde ortak güvenlik kaygılarına (İran tehdidi, ABD ile ilişkilerin sürdürülmesi gibi) sahip olmalarına rağmen, liderlik tercihlerinin ve iç siyasal önceliklerin farklılığı nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle son dönemde bazı Körfez ülkelerinin İsrail ile normalleşme sürecine girdiği gözlemlenmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Sudan gibi ülkeler, İsrail ile diplomatik ve ticari ilişkilerini normalleştiren anlaşmalar imzalamış, bu da Filistin davasının Körfez bölgesinde farklı bir bağlamda ele alınmasına yol açmıştır. Bu ülkeler, Filistin meselesini giderek daha “yönetilebilir bir diplomatik dosya” olarak konumlandırmakta ve İsrail ile ilişkilerini bölgesel güvenlik mimarisini çeşitlendirme stratejisinin önemli bir unsuru olarak görmektedir. Diğer yandan, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkeler, hala Filistin halkının haklarını destekleyen daha geleneksel bir duruş sergilemekte, ancak bu destek, özellikle son yıllarda daha çok sembolik düzeyde kalmaktadır.

Bu durum, neoklasik realizmin iç politika odaklı açıklama kapasitesiyle uyumludur. Nitekim Körfez monarşilerinde rejim güvenliği, ekonomik dönüşüm projeleri (örneğin BA-E'nin bölgesel ekonomik merkez olma hedefi) ve liderlik düzeyindeki pragmatik tercihlerin dış politikayı sistemik baskılar kadar şekillendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla normalleşme politikaları, uluslararası sistemdeki güç kaymalarının yanı sıra, Körfez elitlerinin tehdit değerlendirmeleri ve ekonomik modernleşme vizyonlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan 7 Ekim 2023 sonrası gelişmeler hem Türkiye'nin hem de Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik yaklaşımlarını yeniden şekillendirmiştir. Türkiye bu

dönemde daha sert ve keskin bir pozisyon alırken, Körfez ülkeleri daha ihtiyatlı ve dengeli bir çizgiye yönelmiştir. BAE ve Bahreyn gibi ülkeler İsrail ile normalleşmeyi sürdürme niyetlerini korurken, Filistin konusundaki söylemlerini daha sembolik düzeyde tutmuş, Suudi Arabistan ise daha hesaplı bir diplomatik denge politikası izlemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ile her bir KİK üyesi ülke arasındaki farklılaşan yaklaşımlar, neoklasik realizmin dış politika analizine sağladığı teorik çerçeveye uyumlu bir şekilde, hem uluslararası sistemdeki değişen güç dengelerinin hem de iç siyasal faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmektedir.

Kaynakça

Acar, N. (2019). Arap Baharı sürecinde Ortadoğu'da güvenlik ve dış politika: Suudi Arabistan örneği. *Birey ve Toplum*, 8(16), 139-171.

Ahren, R. (2019, 26 Haziran). *At economic peace summit, being an Israeli in Bahrain feels almost normal*. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/at-economic-peace-summit-being-an-israeli-in-bahrain-feels-almost-normal/>.

Akdoğan, Y. (2017). *Lider: Siyasi liderlik ve Erdoğan*. Turkuvaz Kitap.

Akdoğan, Y. (2023). İsrail'in Gazze katliamı: UCM'ye göre savaş suçu mu, devlet terörü mü? *NEU METDER*, 2(7), 200-211.

Akkaş, B. D. (2018, 27 Şubat). *Körfez krizi ve Katar'ın güvenlik yaklaşımı*, (ss. 1-20). BISAV Bülten. https://www.bisav.org.tr/Bulten/285/1725/korfez_krizi_ve_katar_in_guvenlik_yaklasimi.

Akşin, S. (2018). *Filistin sorunu. Kısa 20. yüzyıl tarihi*, (ss. 301-307). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Al Ain News Türkçe (2023, 22 Kasım). *BM'nin 242 sayılı kararı: Gazze savaşına son verilecek 56 yıllık çözüm arayışı*. <https://tr.al-ain.com/article/bm-nin-242-say-l-karari>.

Al Jazeera (2006, 26 Ocak). *Hamas wins huge majority*. <https://www.aljazeera.com/news/2006/1/26/hamas-wins-huge-majority>.

Altın, B. (2014). Birleşmiş milletler: Amacı, gelişimi, etkinliği, uluslararası güvenliğe katkısı ve geleceği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-9.

Amir, S. A. (2017). Filistin davasının dünden bugüne sosyo-politik gelişimi. *Filistin meselesi: Türkiye'de siyasi partilerin yaklaşımları*, 40. Tezkire Yayıncılık.

Anadolu Ajansı (2017, 21 Aralık). *BM'de Türkiye'ye Kudüs övgüsü*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bmde-turkiyeye-kudus-ovgusu/1011866>.

Anadolu Ajansı (2019, 25 Ekim). *Suudi Arabistan, Hamas üzerindeki baskıyı artırıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-hamas-uzerindeki-baskiyi-artiriyor/1626195>.

Anadolu Ajansı (2020, 5 Eylül). *Kâbe imamının hutbesi 'İsrail'le normalleşmeye hazırlık olarak' yorumlandı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kabe-imaminin-hutbesi-israille-normallesmeye-hazirlik-olarak-yorumlandi/1964014>.

Anadolu Ajansı (2022, 15 Eylül). *40 yıldır hesabı sorulamayan katliam: Sabra ve Şatila*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/40-yildir-hesabi-sorulamayan-katliam-sabra-ve-satilla/2685857>.

Anadolu Ajansı (2023, 13 Kasım 2023). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gazze Filistin halkının toprağıdır, Amerika'nın bunu kabullenmesi lazım*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-gazze-filistin-halkinin-topragidir-amerikanin-bunu-kabullenmesi-lazim/3051478>.

Anadolu Ajansı (2023, 7 Ekim). *Hamas'ın silahlı kanadı İsrail'e karşı 'Aksa Tufanı' operasyonu başlattı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hamasin-silahli-kanadi-israile-karsi-aksa-tufani-operasyonu-baslatti/3009914>.

Anadolu Ajansı (2023, 7 Kasım). *Bakan Bolat: İsrail ile karşılıklı ticaretimiz yüzde 50'den fazla azaldı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakan-bolat-israil-ile-karsilikli-ticaretimiz-yuzde-50den-fazla-azaldi/3009914>.

Anadolu Ajansı (2024, 30 Ağustos). *Suudi Arabistan veliaht prensinden Gazze'de canların korunması için harekete geçilmesi çağırısı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-veliaht-prensinden-gazgede-canlarin-korunmasi-icin-harekete-gecilmesi-cagrisi/3252248>.

Anıl, I. (1999). Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, kimlik, güvenlik. M. Benli Altunışık (Ed.), *Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail barış süreci* içinde (s. 131–145). Boyut Kitapları.

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail barış süreci ve Türkiye*. Bağlam Yayıncılık.

Arı, T. (1992). *Basra Körfezi'nde güç dengesi*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Armaoğlu, F. (1989). *Filistin meselesi ve Arap İsrail savaşları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arnaout, A. R. D. A. R., & Topçu, G. (2018, 1 Kasım). Umman ziyaretinin kazanani Netanyahu. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/umman-ziyaretinin-kazanani-netanyahu/1299868>.

Ataman, M. (Ed.). (2024). *Al-Aqsa flood: A turning point in the middle eastern politics*. Seta Yayınları.

Ateş, D. (2009, Haziran). Gazze trajedisi: Sorumluluk ve kavramların haklılaştırma işlevi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 61-62.

Ateş, D. (2009, Haziran). Gazze trajedisi: Sorumluluk ve kavramların haklılaştırma işlevi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 62.

Avcı, C. (2002). "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı istilasına kadar." *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Aykan, M. B. (1993, February). The Palestinian question in Turkish foreign policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*, 1(25), 91–110.

Bağ, M. (2018, 26 Ekim). *İsrail Başbakanı Netanyahu'dan diplomatik ilişki bulunmayan Umman'a ziyaret*. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/2018/10/26/israil-basbakani-netanyahu-dan-diplomatik-iliski-bulunmayan-umman-a-ziyaret>

- Balcı, A. (2013). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler, uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Başak, K. (2023, 30 Aralık). İbrahim Anlaşmaları'nın Orta Doğu bölgesel barışına etkileri. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(3), 1-17.
- BBC News Türkçe (2017, 17 Aralık). *Erdoğan'dan Trump'a Kudüs tepkisi: 'Biz de sizi tanımıyoruz'*. <https://www.bbc.com/turkce/42385135>.
- BBC News Türkçe (2017, 6 Aralık). *ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773>.
- BBC Türkçe (2010, 17 Şubat). *Dubai'deki suikastta İsraili ajanların rolü*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100217_dubai_latest.
- BBC Türkçe (2020, 19 Ekim). *İsrail ile Bahreyn arasındaki diplomatik ilişkiler resmen başladı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54594755>.
- BBC Türkçe (2020, 28 Ocak). *Trump'dan BAE, Umman ve Bahreyn'e teşekkür*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51284412>.
- BBC Türkçe (2023, 28 Ekim). *Erdoğan: İsrail, biz de seni savaş suçlusunu olarak dünyaya ilan edeceğiz*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2j9xr94jmro>.
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli relationship: Changing ties of Middle Eastern outsiders*. Palgrave Macmillan.
- Berman, L. (2021, 5 Ocak). Saudi textbooks show dramatic improvement in depictions of jews — study. *The Times of Israel*. https://www.timesofisrael.com/saudi-textbooks-show-dramatic-improvement-in-depictions-of-jews-study/?__cf_chl_tk=Rg4cZoj5etJlB4Kpt4P6N8TjNTb7qsvF.m1sg6yU3gY-1725093987-0.0.1.1-8063.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2019). *Küresel ve bölgesel aktörlerin Filistin politikaları*.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2020, 30 Haziran). 2000'lerde Filistin'de meşru temsillilik tartışmaları: Hamas ile El-fetih arasındaki rekabet. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(11), 469-503.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. M. Harmancı (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cumhuriyet (2023, 14 Ekim). *Kuveyt'ten Gazze çıkışı: Zorla yerinden edilme girişimlerini kınıyoruz*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/kuveytten-gazze-cikisi-zorla-yerinden-edilme-girisimlerini-2129935>.
- Çavuşoğlu, E. (2022, 31 Ağustos). Körfez ülkeleri ve Filistin: Güçlü tarihsel bağlar temelinde Körfez siyaseti. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 15-33.

Çolak, Y. (2023). Türkiye's Decision on the March 1 Motion: A Neoclassical Realist Analysis Attempt, *Journal of History School*, 64, 1278-1294.

Dalar, M. (2009). *Gazze Savaşı: Filistin direnişi, İsrail yayılmacılığı ve uluslararası hukuk*. Dora Yayıncılık.

Davidson, C. (2013). *After the sheikhs: The coming collapse of the Gulf Monarchies*. Oxford University Press.

Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik derinlik*. Küre Yayınları.

Demir, Y. (2021). 1960'tan günümüze Arap-İsrail çatışması ekseninde Türk dış politikası. *TESAM Akademik Dergisi* 1(8), 165-197.

Deveci, C. (2017, 29 Aralık). Herbert Samuel döneminde Filistin'e Yahudi göçleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 1-18.

Eran, O. (2000, Spring). Turkish-Israeli relations in a transformed regional context. *Middle East Journal* 2(54), 231-248.

Erdoğan, R. T. (2012). *Küresel barış vizyonu*. Meydan Yayınları.

Erdoğan, R. T. (2021). *Daha adil bir dünya mümkün*. Turkuaz Yayıncılık.

Erel, G. (2023, 27 Kasım). Körfez-İsrail ilişkileri: Tarihsel eğilimler, politika öncelikleri ve farklılıkların evrimi. *Orsam*. <https://www.orsam.org.tr/tr/korfez-israil-iliskileri-tarihsel-egilimler-politika-oncelikleri-ve-farkliliklarin-evrimi-2/>.

Erhan, Ç. (2015). Orta Doğu gelişmeleri. İ. Ortaylı (Ed.), *Siyasi tarih II* içinde (s. 135). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ertoşun, E. (2013). *Filistin politikamız (Camp David'den Mavi Marmara'ya)*. Kaknüs Yayınları.

Eryaman, A. (2016, Haziran). 20. yüzyıl başlarında İngiltere'nin Filistin politikası. *International Journal of Humanities and Art Researches*, 1(1), 10-22.

Esposito, J. L. (1998). *Islam and politics*. Syracuse University Press.

Feldman, S. (2021, 28 Ekim). Crown conversations: The Middle East and the U.S. *Brandeis University*. <https://www.brandeis.edu/crown/publications/crown-conversations/cc-10.html>.

Fromherz, A. J. (20212). *Qatar: A modern history*. Georgetown University Press.

Gause, G. (2010). *The international relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press.

- Gelvin, J. L. (2019). *Modern Orta Doğu tarihi (1453-2015)*. Timaş Yayınları.
- Gilbert, M. (1999). *Israel: A history*. Black Swan Edition.
- Göksun, A. F. (2022, 29 Nisan). Umman sultanlığı: Körfezin barış vahası. *İnsamer*. <https://www.insamer.com/tr/umman-sultanligi-korfezin-baris-vahasi.html>.
- Gönlübol, M. vd. (1982). *Olaylarla Türk dış politikası. Cilt 1*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gray, M. (2013). *Qatar: Politics and the challenges of development*. Lynne Rienner Publishers.
- Gülada, M. O., & Yılmaz, M. B. (2020). ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması kararının İsrail karşıtı Arap propaganda karikatürlerindeki sunumu. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(10), 1-23.
- Gümüüşlööglü, F. (2024, 11 Temmuz). Sessiz arabulucu: Umman nasıl Ortadoğu'nun İsviçre'si oldu? *GZT*. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/sessiz-arabulucu-umman-nasil-ortadogunun-isvicresi-oldu-3787899>.
- Haber7 (2008, 28 Aralık). *Halid Meşal'dan 3. İntifada çağırısı*. <https://www.haber7.com/dunya/haber/367774-halid-mesaldan-3-intifada-cagrisi>.
- Holden, D., & Johns, R. (1981). *House of Saud*. Pan Macmillan.
- Ibish, H. (2021, 20 Eylül). Wary but intrigued: Saudi Arabia is still weighing potential ties to Israel. *Arab Gulf States Institute in Washington (AGSIW)*. <https://agsiw.org/wary-but-intrigued-saudi-arabia-is-still-weighing-potential-ties-to-israel/>.
- Inbar, E. (2001). Regional implications of the Israeli-Turkish strategic partnership. *Middle East*, 2(5), 48-65.
- İnsamer (2019, 26 Haziran). *Bahreyn'de 'refah için barış' çalışmayı başladı!*. https://www.insamer.com/tr/bahreynde-refah-icin-baris-calistayi-basladi-_2255.html.
- İnsamer. (2020). *Umman (Ülke Profili)*. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu-umman/>
- Jones, C. ve Guzansky, Y. (2020). *Fraternal enemies: Israel and the Gulf monarchies*. Oxford University Press.
- Karaman, M. L. (t.y.) "Filistin." *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filistin>.
- Karpat, K. (2023). *Türk dış politikası tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kaya, M., & Polat, E. (t.y.). Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) diplomasi serüveni: Oslo Barış Süreci. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26.

Kechichian, J. A. (2009). *Saudi Arabia and the Gulf Arab states today: An encyclopedia of life in the Arab states*. Greenwood Publishing Group.

Kiraz, S. (2020). Bir dış politika analizi olarak neoklasik realizmin incelenmesi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 665-686. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.703693>.

Knaurshase, R. (1981). Saudi Arabia's foreign and domestic policy. *Current History*, 462(80).

Koç, E. (2019). İran ve Suudi Arabistan rekabetinin İsrail ve Filistin sorunu üzerinden analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(7), 239.

Koç, E. (2023, 8 Haziran). Riyadh reluctant to endanger ties, normalization with Israel. *Mehr News Agency*. <https://en.mehrnews.com/news/216216/Riyadh-reluctant-to-endanger-ties-normalization-with-Israel>.

Kostiner, J. (2009). Saudi Arabia and the Arab-Israeli peace process: The fluctuation of regional coordination. *Biristih Journal of Middle Eastern Studies*, 3(36).

Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Eds.). (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press.

Lynch, M. (2006). *Voices of the new Arab public: Iraq, Al Jazeera and Middle East politics today*. Columbia University Press.

Mearsheimer, J., & Walt. S. (2009). *İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası*. Küre Yayınları.

News Agencies Isaacharoff, A. (2009). Turkey wants to mediate Hamas-Fatah reconciliation talks. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/2009-07-30/ty-article/turkey-wants-to-mediate-hamas-fatah-reconciliation-talks/0000017f-e97e-d639-af7f-e9ffe3ea0000>.

NTV (2004, 12 Aralık). *Saddam'ı desteklediğimiz için özür dileriz*. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/300449.asp>.

NTV (2010, 11 Ocak). *İsrail, Kurtlar Vadisi'ni şikayet etti*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/israil-kurtlar-vadisini-sikayet-etti,MmsfLEk5sk6ty2xxmvyYRw>.

NTV (2018, 15 Mayıs). *Erdoğan'dan ABD'ye Kudüs tepkisi*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-abdye-kudus-tepkisi,dqExCZ1KykmG1YSgQ3hUqg>.

OCHA. (2025). *Humanitarian Situation Update - Gaza Strip*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs.

Oman Ministry of Foreign Affairs (2023, 7 Ekim). *Oman calls on Palestinians and Israelis to exercise restraint*. <https://www.fm.gov.om/oman-calls-on-palestinians-and-israelis-to-exercise-restraint/>.

- Oran, B. (2008). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar. Cilt 1. İletişim Yayınları.*
- Öke, M. K. (1987). *Tarihten günümüze Filistin sorunu ve Türkler.* Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları.
- Özcan, Ö. F., & Devran, Y. (2018, 10 Nisan). Katar krizi ve El Cezire: Ortadoğu'da özgür yayıncılığın geleceği. *e-GIFDER, 1(6), 305-325.*
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve barış: doksanlı yıllarda Filistin İsrail sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 3(64), 167-195.*
- Özşahin, M. C. (2017). Adalet ve Kalkınma Partisi. G. Bozbaş (Ed.), *Filistin meselesi: Türkiye'de siyasi partilerin yaklaşımları* içinde (s. 227-253). Tezkire Yayıncılık.
- Özşahin, M. C. (2018). Krizden normalleşmeye: Türkiye-İsrail ilişkileri, kuruluşundan bugüne. K. İnat, A. Aslan, B. Duran (Ed.), *AK Parti – Dış politika* içinde 337-354. SETA Yayınları.
- Öztuna, Y. (2007). *Türkler-Araplar Yahudiler.* Boğaziçi Yayınları.
- Polat, D. Ş. (2020). Kuruluşundan çöküşüne Milletler Cemiyeti sistemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 76(19), 1950-1967.*
- Rakipoğlu, M. (2022). *Körfez ülkelerinin Filistin politikası. Bölgesel aktörlerin Filistin politikaları.* Aktif Yayınevi.
- Rakipoğlu, M. (2023, 1 Aralık). Körfez ülkelerinin Filistin politikasındaki dönüşüm. *Kriter Dergi.* <https://kriterdergi.com/dosya-filistin-2/korfez-ulkelerinin-filistin-politikasindaki-donusum>.
- Rathbun, B. (2008). "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism." *Security Studies, 17(2), 294–321.*
- Reuters (2023, 12 Ekim). *Now is the time for war, says Israel's military chief.* <https://www.reuters.com/world/middle-east/now-is-time-war-says-israels-military-chief-2023-10-12/>.
- Robins, P. (2003). *Suits and uniforms: Turkish foreign policy since the Cold War.* Hurst & Company.
- Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics, 51(1), 144–172.*
- Saleh, M. M. (2016). *Filistin meselesi: Tarihi arka plan ve güncel gelişmeler.* H. Demirhan (Çev.). İstanbul: Yurtdışındaki Filistinli Alimler Derneği.
- Sander, O. (1995). *Siyasi tarih (İlkçağlardan 1918'e).* İmge Kitabevi.

Sarıaslan, F. (2019, Aralık). İsrail-Filistin sorunu ve Türkiye: Bir denge siyaseti. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 1–32. <https://doi.org/10.34230/fiad.618731>

Schama, S. (2016). *İki Rothschild: İsrail Devleti'nin kuruluşu*. B. Çorakçı Dışbudak (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Schweller, R. L. (1998). *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. Columbia University Press.

Schweller, R. L. (2004). "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *International Security*, 29(2), 159–201.

Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları I*. 2. baskı. TTK Yayınları.

State (2020, 15 Eylül). *Abraham accords: Declaration of peace, cooperation, and constructive diplomatic and friendly relations*. <https://www.state.gov/wpcontent/uploads/2020/10/Abraham-Accords-signed-FINAL-15-Sept-2020-508-1.pdf>.

Şakir, H. (2020). Trump yönetiminin Kudüs kararına ilişkin resmi Arap tutumları. A. A. F. El Awaisi ve M. Ataman (Ed.), In *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset* içinde (s. 139). SETA.

Şimşek, E. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu politikası*. Kum Saati Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). *14. İslam Zirvesi*. MFA. <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>.

Taliaferro, J. W. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State." *Security Studies*, 15(3), 464–495.

Taştekin, F. (2023, 2 Kasım). İsrail-Gazze savaşında şiddetli çatışmalar devam ediyor. *BBC Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cev7wygnxnvo>.

Telci, İ. N. (2019, 30 Haziran). Başarısız olmaya mahkûm bir plan: Yüzyılın anlaşması ve Bahreyn Zirvesi. *SETAV*. <https://www.setav.org/dijital-medya/basarisiz-olmaya-mahkum-bir-plan-yuzyilin-anlasmasi-ve-bahreyn-zirvesi>.

Telci, İ. N., & Rakipoğlu, M. (2020, Eylül). Körfez'in İsrail açılımı, (ss. 11-12). *ORSAM*. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/korfezin-israil-acilimi.pdf.

The Times of Israel (2023, 9 Ekim). *Bahrain denounces Hamas kidnappings*. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/bahrain-denounces-hamas-kidnappings/.

Topçu, İ. (2018). Türkiye – İsrail ilişkilerinin ilk yılları (1948-1952). *History Studies*, 2(10), 161-175. <https://www.historystudies.net/dergi/turkiye-israil-iliskilerinin-ilk-yillari-1948-19522018037d7974b.pdf>.

TRT Haber (2021, 14 Şubat). *BAE, İsrail'e ilk kez büyükelçi atadı*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bae-israile-ilk-kez-buyukelci-atadi-556372.html>.

TRT Haber (2023, 28 Ekim). *İstanbul'da Büyük Filistin Mitingi gerçekleştirildi*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istanbulda-buyuk-filistin-mitingi-gerceklestirildi-807710.html>.

TRT Haber (2023, 15 Kasım). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail bir terör devletidir*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-israil-bir-teror-devletidir-812971.html>.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2024). Filistin davamız. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Filistin_Davamiz_TR.pdf.

Ulrichsen, K. C. (2016). Israel and the Arab Gulf states: Drivers and directions of change. *Center for the Middle East Rice University's Baker Institute for Public Policy*.

Umar, Ö. O., & Yenisu, M. (2022). Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32), 835-845.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.

Yalçın, R. (2021). Dış Politika Analizinde Geleneksel Realist Teoriyi Sorgulayan Yaklaşımların Ortaya Çıkışı Üzerine Bir İnceleme. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(2), 878-893. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.878829>

Yavuz, M. H. (2004). İkicilik: Türk-Arap ilişkileri ve Filistin sorunu. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (s. 235–251). Der Yayınları.

Yaycı, C. (2020). Irak'ta yaşanan savaşlar ve Türkiye'ye etkileri. *Güvenlik Stratejileri*, 30(15), 335.

Yeltin, H. (2021). Neoklasik Realizm Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri ve Ara Değişkenlerin Rolü: Andrey Karlov Suikasti. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(1), 37-57.

Yeni Şafak (2013, 22 Mart). *Mavi Marmara'da neler olmuştu?* <https://www.yenisafak.com/gundem/mavi-marmarada-neler-olmustu-421372>

Yılmaz, A. N., & Alagöz, V. (2023). Birleşmiş Milletlerin Filistin politikası. *Journal of Economic and Political Science*, 116-117.

Yüşen, N. (2023). *Türkiye'nin NATO yolculuğu*. Lora Yayıncılık.

Yüşen, N. (2024). *Küresel Siyasetin Yerel Etkisi: Türkiye'nin Filistin Politikası ve Seçmen Eğilimleri*, Serüven Yayınevi.

Zahlan, R. S. (2009), *Palestine and the Gulf States, The Presence at the Table*, Routledge, New York.